

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра української та світової літератур

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Мельник Н. Г.

Протокол № _____

« ____ » _____ 2019 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2019 р.

СПЕЦИФІКА ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ДИЛОГІЇ
ГРИГОРІЯ ГУСЕЙНОВА «ПРИНЦЕСИ РЕВОЛЮЦІЇ»

Кваліфікаційна робота студентки
факультету української філології
групи
другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
Українська мова і література
Пронченко Яни Євгенівни

Керівник:
доктор філологічних наук, професор
Ковпик С. І

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____
Члени комісії:
_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)
_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Пронченко Я.Є. Специфіка жіночих образів у діалогії Григорія Гусейнова «Принцеси революції»: рукопис. Кривий Ріг, 2019. – 67 с.

У науковій праці досліджено способи художнього моделювання жіночих образів у діалогії Г.Гусейнова «Принцеси революції». Виявлено, що письменник демонструє відверту симпатію до всіх жіночих образів діалогії, котра виявляється у презентації портретних характеристик жінок, у авторських відступах, які сконструйовані у формі роздумів, а також у вигляді авторських передбачень щодо можливих варіантів долі його героїнь. Помічено, що письменник розповідає про долю нового типу жінок революції із сумом, демонструючи своє бажання зрозуміти мотиви, причини їхнього захоплення цим явищем.

Ключові слова: авторська симпатія, новий тип жінки, жіноча доля, художнє моделювання

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1. Жіночий образ у літературі як ретранслятор історичних подій	7
1.2. Поетика жіночих образів у текстах художньої літератури	12
Висновки до першого розділу	17
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ТВОРАХ Г. ГУСЕЙНОВА	18
2.1. Історична достовірність образу Галини Кузьменко	18
2.2. Батьківський хрест доньки Нестора Махна	25
2.3. Особливості образу вільної жінки у повісті Г. Гусейнова «Вільна птаха степів»	28
2.4. Специфіка моделювання образів «нових жінок» революції у повістях Г. Гусейнова	37
Висновки до другого розділу	42
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПОВІСТЕЙ Г. ГУСЕЙНОВА НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ	45
3.1. Специфіка вивчення літератури письменників Криворіжжя	45
3.2. Технологія проведення уроків літератури рідного краю	47
3.3. Методичні лайфхаки щодо проведення уроків рідного краю за творчістю Григорія Гусейнова	50
Висновки до третього розділу	58
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У 2017 році київське видавництво «Ярославів Вал» презентувало книгу Г. Гусейнова «Принцеси революції». А в одному із своїх інтерв'ю письменник сказав, що Галина Кузьменко, котра є прототипом головного образу повісті «Принцеси революції» вразила його тим, як вона, вчителька української мови та українознавства, сильно вплинула на відомого Нестора Махна [15].

У «Принцесах революції» Г. Гусейнов розповів про двох дивовижних жінок Галину Андріївну Кузьменко та Марину Григорівну Никифорову. Автор визнав, що він написав про них дещо біографічно, але багато чого додумав сам. Сюжет повістей презентує долі двох жінок, які були значущими постатями у житті відомого політичного та військового діяча, командувача Революційної повстанської армії України Нестора Махна. Зображуючи буремні 1917–1920 рр. для України, письменник акцентував увагу на жіночих образах, котрі відповідали на той час актуальному типу «нової жінки».

Цей тип «нової жінки» у 20–30-х роках ХХ ст. суттєво відрізнявся від традиційного типу жінки берегині роду, домашнього вогнища. Образ «нової жінки» став у той час еталоном жіночності. Тодішні жінки-революціонерки вважали, що жінка повинна брати активну участь у всіх суспільно-політичних подіях українського суспільства. Радянська влада з допомогою агітації та пропаганди сформувала й нав'язала новий стиль поведінки жінки, визначила пріоритети жінки революції, яка стала займати помітне місце і відігравати важливу роль у тогочасному суспільстві, брати активну участь в історії країни.

Процес вивчення літературознавцями диалогії Г. Гусейнова «Принцеси революції» щойно розпочався. Повісті, на нашу думку, можуть стати об'єктом вивчення їх літературознавцями з різних позицій і точок зору. А особливий інтерес становлять жіночі образи. Оскільки основу сюжету складає історія формування жіночих характерів історичних особистостей, тож вважаємо, що аналіз особливості художнього моделювання саме жіночих

образів у діалогії Г. Гусейнова «Принцеси революції» дасть можливість розглядати жіночі образи як ретранслятори історії.

Мета роботи полягає у тому, щоб шляхом компонентного аналізу виявити авторські особливості моделювання жіночих образів у діалогії Г. Гусейнова «Принцеси революції». Для досягнення вказаної мети необхідно виконати низку завдань:

- здійснити аналітичний огляд необхідної літератури за темою дослідження;
- з'ясувати сутність категорії «жіночий образ» та поняття про тип «нової жінки» революції;
- окреслити специфічність жіночих образів повістей Г. Гусейнова «Принцеси революції»;
- розробити методичні рекомендації щодо проведення уроків літературного Криворіжжя;
- узагальнити та синтезувати проміжні висновки у загальні.

Об'єкт дослідження – діалогія Г. Гусейнова «Принцеси революції».

Предметом дослідження є процес художнього моделювання жіночих образів у повістях Г. Гусейнова «Принцеси революції».

Теоретична база дослідження. Основою для наукового дослідження послуговували праці таких учених: Н. Білоус, Л. Буряк, Н. Гогохія, Л. Демської-Будзуляк, С. Жигун, О. Кісь, О. Лабур, Л. Томчук, О. Шукай, І. Юрескул та ін.

Основні методи дослідження. Аналітичний огляд (вивчення основного теоретичного матеріалу), компонентний аналіз (для визначення специфіки моделювання художніх образів жінок у повістях Г. Гусейнова), синтез (для узагальнення результатів компонентного аналізу).

Новизна наукової праці полягає в тому, що вперше досліджується специфіка художнього моделювання жіночих образів через призму чоловічого наративу в повістях Г. Гусейнова «Принцеси революції»; вперше виявлено специфіку моделювання жіночих образів у прозі Г. Гусейнова.

Практична цінність наукового дослідження. Результатами роботи можна скористатися студенти під час написання курсових та магістерських робіт, а також учителі шкіл для підготовки уроків рідного краю у процесі вивчення письменників Криворіжжя.

Апробація результатів дослідження. Окреслені результати дослідження було оприлюднені в доповідях на звітних студентських наукових конференціях, а також на Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні», котра відбулася 20–21 лютого 2019 р. на факультеті філології та історії Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка; у збірнику наукових праць «Актуальні питання філології та методики викладання мов» – Вип. 2 (14). – 2019. – С. 122-129.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, котрий нараховує 54 позиції.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Жіночий образ в літературі як ретранслятор історичних подій

У свій час Ю. Лотман дуже добре помітив те, що, починаючи з XVIII ст. у світовій літературі, сформувалися три стереотипи жіночих образів – це жінка-мати, жінка-героїня, жінка-демонічна істота. По суті усі ці стереотипи стали домінуючими у творах національних літератур.

У XX ст. Олена Теліга (праця «Якими нас прагнете?») звернулася до огляду жіночих образів в українській літературі, порівнявши їх із художніми образами жінки у західноєвропейській літературі. У такий спосіб письменниця засвідчила появу нового типу української жінки. Вона відзначила, що в українській літературі побутують три основних образи: жінка-рабиня, жінка-вамп та жінка-товаришка.

Що ж до третього типу жінки, то О. Теліга заявила, що це тип енергійної, різкої і позбавленої сентименту «жінки-товаришки» – така собі сувора амазонка, мужчина у спідниці, жінка з пістолетом і на коні. Як з'ясувалося згодом, той цей тип мав так мало ознак жіночності, а тому викликав неоднозначні почуття – пошану та деяку настороженість. Такий тип жінки, характерний був для феміністичного бачення і розуміння жінки. А на думку письменниці він становив загрозу фізичного вимирання нації.

Т. Гунадарева у своїй книжці «Жінка і дзеркало» пропонує розглядати рецепцію жіночого образу чоловіками крізь призму дзеркала. Це своєрідний прийом став дуже популярним у літературознавстві.

Згодом І. Юрескул, аналізуючи жіночі образи в українській жіночій прозі кінця XX століття, визначила такі типи жіночих образів: жінки з традиційними уявленнями про роль і місце жінки в сім'ї (мати-берегиня, пасивна жінка позбавлена власного «Я»), образи жінок у характерах яких синтезовано заперечення патріархальних поглядів щодо ролі і призначення

жінки (жінка-аристократка, жінка-романтик, жінка, яка живе за законами свого часу). Дослідниця вважає, щ жіночі образи у творах того чи того письменника є виразниками художнього мислення письменника.

О. Шукай у своїй статті «Інтерпретаційна модель подій національної історії (на прикладі Марії Матіос «Солодка Даруся»)» стверджує, що саме жіночі образи можуть бути ретрансляторами певних історичних подій про які йде мова у творі літератури, саме жіночі долі яскраво ілюструють перебіг суспільно-історичних процесів, роль та участь жінки у цих подіях.

Л. Демська-Будзуляк у праці «Гендерна інтерпретація жіночих та чоловічих образів в українській літературі кінця ХІХ століття – початку ХХ (новелістика, драматургія)» визначила такі типи жіночих образів в українській літературі указанного періоду: фатальна жінка (І.Франко), жінка з активно виявленою сексуальністю (О.Кобилянська), вольова жінка (Леся Українка). Учена помітила й відзначила, що в українській літературі кінця ХІХ століття – початку ХХ образ жінки стає головним, а не другорядним. Українські письменники у зображенні жіночих характерів поступово еволюціонували: від описів пов'язаних із співчуттям жінці вони перейшли до зображення її універсальності, унікальності.

Н. Білоус помітила, що в українській літературі початку ХХ століття частіше всього фігурував образ соціально та психологічно пригнобленої селянки, а згодом з'явилася нова художня постать активної жінки, яка стала *«носієм певних ідеологічних програм (самоосвіти, допомоги народу), котрі вона самотійно вибирає, часом долаючи опір традиційного за своїми поглядами оточення»* [3, с.100].

Отже, відзначимо, що сучасні літературознавці виснують про те, що жіночі образи в українській літературі пройшли значну еволюцію. Українські письменники помітно відійшли від усталеного зображення жінки до поклоніння їй. А письменники-чоловіки поступово припинили впадати в крайнощі щодо зображення жіночих характерів у своїх творах. Кожна епоха додавала, по суті, щось нове до художньої інтерпретації жіночих образів.

Проте домінанта «жінка – берегиня роду» залишалася в українській літературі визначальною.

Помічено, що у творах української літератури від її зародження до становлення сформувалися такі традиційні типи жіночих образів: жінка-мати, жінка-берегиня роду (роль в родині), жінка-селянка, жінка-робітниця (рід занять), жінка-мисткиня, жінка-аристократка, жінка-вамп, жінка-товариш, жінка-демонічна істота.

Повертаючись до думки О. Шукай, щодо функцій жіночих образів, котрі у творі на історичну тему можуть бути ретрансляторами певних історичних подій про які йде мова у творі літератури, спробуємо визначити те, як саме жіночі долі яскраво ілюструють перебіг суспільно-історичних процесів. Для об'єктивного та багатогранного вивчення цього питання варто залучити дослідження учених-істориків.

Так, О. Кісь у статті «Жіноча історія як напрямок досліджень: становлення феміністської методології» (2012) відзначила, що «жіноча проблематика» активно почала розроблятися в академічній історіософії. Учена-історик причини такої уваги до «жіночої проблематики» убачає в другій хвилі фемінізму, котра в Європі почалася ще у 70-х роках ХХ ст. і поступово докотилася й до України. Згодом сформувалася думка про те, що жінки в однаковій мірі з чоловіками творили історію. Саме про це йшлося у статті Г. Лерненр «Нові підходи до вивчення жінок в американській історії» (1969). Відтоді саме завдяки феміністській критиці історики почали уважно визначати роль жінок в історії суспільства, нації, окремих лідерів, використовуючи методику івент-аналізу тощо.

Історики-феміністки таким чином вирішили дві дуже важливі проблеми: перша – це повернення жінкам належного їм місця в історії; друга – це повернення жіночої історії. Визначальною стала праця двох американських дослідниць Ренати Брайденталь та Клавдії Кунз «Стаючи видимими: жінки в європейській історії» (1977), котра додала упевненості

всім жінкам, що брали активну участь в історії світу, але постійно залишалися на маргінесах історичних процесів.

Після цього історики активізували свої пошуки і виявили, що інформації про таких жінок майже немає. Ось тому і визріла нагальна проблема презентувати роль світового жіноцтва у розвитку історії людства взагалі. Вирішуючи цю проблему, історики-феміністки з'ясували існування ще однієї важливої проблеми – узагальнювати все розмаїття жіночого досвіду, зводячи його до однієї універсальної категорії «жінка» [22, с.165]. Так, на думку О. Кісь, *«...чи не від самого початку систематичного дослідження жіночої історії стало очевидним, що досвід жінок не лише є відмінним від досвіду чоловіків, але й досвід жінок різних соціальних верств, вікових, етнічних, расових, професійних, освітніх та інших груп також може бути дуже різним»* [22, с.165].

Літературознавці сьогодні визначають такі типи актуальних жіночих образів у сучасній українській літературі:

1. Тип жінки-жертви – учасниця певних переломних чи буремних періодів історії суспільства, котра намагається протистояти антиукраїнським силам, але дуже пасивна. Наприклад, Даруся із твору Марії Матіос «Солодка Даруся».
2. Тип жінки-борчині – це жінка, котра бере активну участь у змаганнях, виступає символом боротьби, вона авантюристка, любить ризику. До таких можна віднести Марусю з однойменного роману Василя Шкляра «Маруся».
3. Тип жінки-антураж – це жінка, яка намагається вивільнитися з-під влади соціальних і релігійних обмежень. Це персонажі творів «Гербарій коханців» Н. Сняданко, «Мелодія кави в тональності кардамону» Н. Гурницької, «Фелікс Австрія» С. Андрухович. Саме такі жінки здатні розхитати систему сімейних цінностей.

4. Тип жінки self-made стерва – цілеспрямована й яскрава стерва, котра порушує суспільний спокій. Це жіночі персонажі О. Забужко «Музею покинутих секретів».
5. Жінка тепла до кави – це жінка, для якої справжніми цінностями є родинна, домашній затишок. Це персонажі «Теплих історій до кави» Н. Гербіш.
6. Жінка й АТО – це жінки волонтерки, жінки учасниці Майдану, жінки-воїни. Персонажі новел В. Трофимової «Любов на лінії вогню».

Як бачимо, нові тенденції часу та моральні цінності породили нові типи жіночих образів в сучасній українській літературі. Окрім указаних типів жінок, спеціалісти у сфері журналістики визначили ще й такі: ділова жінка, жінка-політик, жінка-органайзер.

Слушно наголосила Ю. Маслова, що «...журналістські та рекламні матеріали, опубліковані на сторінках україномовної преси, орієнтують сучасну жінку на наслідування поведінки та якостей жінки-Берегині (продовжувачка роду, хранителька домашнього вогнища, домогосподарка, опікунка дітей, чоловіка), жінки-Барбі (жорсткі еталони зовнішньої краси), жінки-феміністки (цілеспрямованої незалежної особистості, невідкладної чоловіку, зі своїми унікальними якостями та вміннями), ділової жінки (також цілеспрямованої особистості, яка відзначається красою, розумом, владністю характеру, м'якими рисами жінки та твердим характером чоловіка)» [35, с.434]. Тож сучасні типи жінок презентують, такий собі, симбіоз різних типів жінок, котрі прагнуть бути водночас і хранительками домашнього вогнища, і успішними у кар'єрі.

Отже, феміністичний етап в жіночій історії сприяв формуванню самостійності жіночої історії взагалі, дав можливість включити жіночий досвід у всі сфери життя та в саму історію, завдяки жінкам історикам удалося реанімувати життя жінок різних верств, культур, епох.

Тож європейські тенденції 70-80-х рр. ХХ ст. не оминули й Україну. Незважаючи на те, що ці тенденції проявилися в українській історіософії активно тільки на початку ХХІ століття, проте вони стали знаковими для реанімації долі українських жінок та їхньої участі в історії держави. Усе це, на думку О.Кісь, сприяло появі цікавих розвідок Людмили Смоляр, Марти Богачевської-Хом'як, Оксани Маланчук-Рибак про участь жінок у політичних протестах та соціальних рухах в історії України.

1.2. Образ «нової жінки» в епоху українського літературного модерну

На думку Л. Буряк, *«Українським літературним модерном була створена справжня галерея жіночих образів, що може бути об'єднана спільною назвою “нова жінка”. З іншого боку, українськими істориками, починаючи з середини ХІХ ст., активно досліджувалась жіноча історія і переконливо та аргументовано доводилось, що характер, менталітет української жінки, навіть мода, якої вона дотримувалась, сформувались під впливом європейської традиції»* [5, с.113]. Учена стверджує, що *«Жіночий образ, що складався в історіографії, доповнюючи літературний, мав свій духовний стрижень, і ніс окреслене ідеологічне навантаження. Він був спрямований викликати почуття гордості, розвіяти комплекс меншовартості та формувати в українців усвідомлення власної європейськості»* [5, с.114].

Тобто, тип «нової жінки» в українському суспільстві безпосередньо спирався на національний код та ментальність. У цьому контексті варто пригадати думки С. Єфремова, котрий вважав, що через жіночий образ у творі художньої літератури *«...найкраще можна пізнати національну вдачу, національний дух, саму навіть національну ідею кожного народу. Адже завжди і всюди жінка творила й охороняла домашнє вогнище, під її доглядом та піклуванням були усі «хатні справи», отже й традиції роду, а значить і*

самої породи певного ґрунту людей. Саме в жіночих постатях знаходять своє втілення найтипівіші вияви національного духу, найглибші його ознаки та разом і ті загальні змагання, які хвилюють почуття» [21, с. 334–335]. І дійсно, жіночі персонажі в літературі презентують рівень спілкування у суспільстві, культуру ведення господарства, сімейні та родинні цінності нації.

Л. Томчук також відзначила особливості функціонування образів «нової жінки», котрі, на її думку, призвели «...до утвердження «вищої» культури як атрибуту жіночої ідентичності. Нова жінка періоду модерну означає особливий статус буття жінки, яка переступає межі природи і входить у сферу культури та зазнає тендерної алієнації. Це стає джерелом новітньої внутрішньої драми, розладу почуттів, дисгармонії жіночої природи. Разом із тим це маркує жінку як істоту, здатну до творення високого мистецтва, всупереч панівним у суспільстві уявленням про її підпорядкованість та обмеженість, приреченість на роль хатньої господині» [47, с.3]. Отже, образ «нової жінки» істотно впливав на традиційний підхід до зображення жінки у творі літератури. Художня література, починаючи з ХХ століття, активно презентує не просто жінку, а її буття, тобто внутрішній світ.

Тож, спробуємо визначити основні риси образу «нової жінки», котрий сформувався в епоху модернізму.

Саме 20–30-ті ХХ століття стали визначальними у формуванні новою владою образу «нової жінки» в радянському соціумі. Усе це зумовлено кількома чинниками:

- революційні події 1917–1920-х років значно підвищили функції жінки як соціальної сили, залучивши, а можливо й втягнувши у політичне життя країни;
- більшовицька влада, запропонувавши реалізацію проекту «жінки-будівника комунізму», розраховувала на амбітних

жінок, котрі виявлять бажання довести чоловікам, що вони також можуть виступати будівничими нового життя;

- загальноєвропейський феміністичний рух указанного періоду активно розповсюджувався просторами радянської держави. Тобто, фактично політична революція трансформувалася у гендерну.

На думку О. Лабур, *«Ситуація гендерного конфлікту в радянський період є специфічною, адже прослідковується вплив (і він досить значний) комуністичної ідеї на свідомість і гендерну ідентичність жінок і чоловіків (особливо жінок), на формування тих інформаційних моделей, що склалися в психіці учасників конфлікту. Суть цієї ідеї полягала в усупільненні жінки, залученні її до активності саме в суспільному просторі, протиставленні «прогресивності» суспільного життя та тотальної колективізації побуту для жінок в соціалістичному суспільстві на противагу «отупляючій» домашній праці»* [27, с.206]. Такий стан речей і політика нової влади породила чимало жінок-командирів, жінок-отаманш, жінок-борчинь. Авторка статті слушно стверджує, що тодішні жінки щиро повірили в те, що почалася боротьба с дискримінацією. Ось тому деякі з них активно долучилися до військових справ, стали командирками та отаманшами, ніби прагнули довести чоловікам, що вони не гірше від них. Жіночий авантюризм, бажання довести чоловікам свою спроможність дуже добре зіграли на руку новій більшовицькій владі, котра використала жіноцтво у своїй підступній політиці.

Так, К. Откович у монографії *«Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму»* відзначила, що в *«Європейські та українські жінки-письменниці ХІХ – поч. ХХ ст., зображаючи головних героїнь, надавали меншого значення їхньому зовнішньому вигляду, аніж автори-чоловіки. Фізична привабливість не використовується як вирішальний чинник у досягненні героїнею поставленої мети»* [36, с.107]. Отже, зовнішність, привабливість, витонченість втратили свою актуальність. Натомість мужність, відчайдушність, безпощадність стали основними рисами жінок

«нового типу». Жінки-письменниці з часом сформували два дискурси щодо образу «нової жінки»: перший був пов'язаний з розкриттям внутрішнього протесту жінки, яка не згідна з позицією патріархального суспільства щодо власної тілесності; другий – це визнання гріховності тіла жінки, надмірна сакралізація функції дітонародження, і водночас розуміння духовної рівності та працездатності жінки, яка мусить виборювати свої права у суспільстві. Що ж до української літератури, то тут відбувається пошук гармонізації етичного та естетичного у зображенні зовнішності жінки.

Ю. Должанська у статті «Жінка революції в новелах М. Хвильового «Кіт у чоботях» та «Синій листопад»» відзначила, що *«Жінка початку ХХ століття вже не обмежує себе дітьми, кухнею та церквою, вона творить нове суспільство на рівні з чоловіками, часто є морально-сильнішою за них»* [18, с.73]. Учена звертає увагу на те, що початок ХХ століття знівелював основну функцію жінки – продовження роду.

С. Жигун у статті «Відтворення жіночого досвіду у літературі 1920-х років (на матеріалі лірики Н. Забіли)» помітила, що у ліриці Н. Забіли особливості презентовано жіночий досвід 1920-х років, де *«Важливим чинником формування цього досвіду стали соціальні та світоглядні зміни, що формально урівнювали жінку в правах із чоловіком, уможливлювали її незалежність і вільний вибір»* [19, с.45]. Ведучи мову про жінок революції, дослідниця помітила, що вони наділені дуже часто чоловічими рисами: мужні, сильні, вольові, відповідальні, ініціативні. Нова жінка позбавлена будь-яких ознак сентиментальності, не шукає співчуття, служить ідеям революції, зазвичай відмовляється від щастя материнства.

Тобто, у зображенні психотипу нової жінки в умовах революції письменники на початку ХХ ст. суттєво відійшли від традиціоналістичного образу української жінки. У змалюванні жінки революції переважає домінанта жінка-товаришка. Це зумовлено тим, що початок 1920-х рр. був надто насиченим ідеями жіночого рівноправ'я, які декларували тодішні радянські революціонерки – І. Арманд, О. Коллонтай. Саме тоді

популяризувалася ідея шлюбу як товариського союзу двох незалежних і рівноправних членів суспільства комуністичного суспільства.

Образ «нової жінки» став у той час еталоном жіночності. Тодішні революціонерки вважали, що жінка повинна брати активну участь у всіх суспільно-політичних подіях українського суспільства. Радянська влада за допомогою агітації та пропаганди сформувала новий стиль поведінки жінки, визначила пріоритети радянської жінки, яка стала займати помітне місце і відігравати важливу роль у тогочасному суспільстві. Радянські ідеологи створили образ нової жінки, яка сильна, впевнена, наполеглива, але позбавлена будь-яких ознак жіночності та сексуальності.

Слушно зауважує Н. Ковальчук у статті «Жіночий “варіант” інтимного діалогу в художній інтерпретації В. Чередниченко» (2015) про те, що образ «нової жінки» став знаковим для модерністського мистецтва, а «війна статей» підживила інтерес письменників до моделювання нових жінок. Особливо активними виявилися жінки письменниці. У 20-х роках з'явилися типи нових жінок і у творах чоловіків письменників: В. Винниченка, М.Хвильового та ін. Н. Собецька помітила, що *«Феміністичні тенденції, ще помітні у прозі 20-х років, про жінку цього періоду писали багато, і не лише жінки-письменниці. Але у вчинках переважної більшості героїнь послідовно проявляються соціально зумовлені риси, що сформувалися під впливом узаконених в суспільстві норм моралі, системи виховання»* [44, с.163]. Тобто, зовнішні чинники стали відігравати суттєву роль у формуванні типу «нової жінки». Таким чином, ідеологічний радянський проект повністю спотворив усі українські традиції щодо поведінки та ролі жінки у суспільстві. Тодішня експериментальна епоха провела один із найжорстокіших дослідів над образом жінки, нівелювавши усі традиційні уявлення про роль української жінки в суспільстві. Жіночість та природність українських жінок зникла у горнілі радянських нововведень. Жінка перестала бути жінкою. Вона повинна була на рівні з чоловіком будувати світле комуністичне майбутнє.

Висновки до розділу першого

Таким чином, аналітичний огляд статей, монографій історіографічного та літературознавчого характеру дав можливість сформулювати основні характеристичні особливості жінки 20-х років ХХ століття у тогочасному радянському суспільстві.

Відзначимо, що сучасні літературознавці виснують про те, що жіночі образи в українській літературі зазнали суттєвих змін. За останні два століття українські письменники помітно відійшли від усталеного зображення жінки-матері, берегині роду. На певному етапі розвитку української літератури в інтерпретації жіночих образів відбувалися помітні зміни. Проте домінанта «жінка – берегиня роду» залишалася в українській літературі визначальною аж до початку ХХ ст.

20-ті рр. ХХ століття в радянській Україні сформували образ «нової жінки». Тобто, у зображенні психотипу нової жінки в умовах революції письменники на початку ХХ ст. суттєво відійшли від традиціоналістичного образу української жінки. У презентації жінки революції почала переважати домінанта жінка-товаришка, жінка-борчиня.

Образ «нової жінки» став у той час еталоном жіночності. Тодішні революціонерки вважали, що жінка повинна брати активну участь у всіх суспільно-політичних подіях українського суспільства. Радянська влада за допомогою агітації та пропаганди сформувала новий стиль поведінки жінки, визначила пріоритети радянської жінки, яка почала займати помітне місце і відігравати важливу роль у тогочасному суспільстві. Радянські ідеологи створили образ нової жінки, яка сильна, впевнена, наполеглива, але позбавлена будь-яких ознак жіночності та сексуальності.

Помічено, що у 20-ті рр. ХХ ст. з'явився новий художній образ жінки, яка стала носієм певних ідеологічних програм (самоосвіти, допомоги народу), котрі вона самотійно обирає, часом, долаючи опір традиційного за своїми поглядами оточення.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ПОВІСТЯХ Г. ГУСЕЙНОВА

2.1. Художня інтерпретація образу Галини Кузьменко

Ю. Котляр у статті «Дружини Нестора Махна» (2005) помітив, що *«Дослідження життєвого шляху найвідомішого керівника селянського повстанського руху в Україні – Н. Махно не буде повним без висвітлення гендерного моменту. Тобто його стосунків з жіночою статтю і як ці стосунки впливали на хід повстансько-партизанської боротьби»* [25, с.27]. Тобто, дослідник важливу роль відвів жінкам у житті відомого анархіста. Особливо значущою подією у житті Нестора Махна був шлюб з Галиною Кузьменко. Ця жінка хоча і не розділяла анархічних поглядів свого чоловіка, але ніколи їх не критикувала.

Є також свідчення того, що Галину Кузьменку боялися махновці, адже жінка власноручно розстрілювала зрадників Нестора Махна, була вправною у стрільбі, дуже принципова.

Перший елемент портретної характеристики головного жіночого персонажу повісті «І скрипаля чути віддаля» Галини Кузьменко – це метафоричний опис її очей, котрі були чорні, наче терен [15, с.9]. Ця жінка з-поміж інших своїх одноліток виокремлювалася зовнішністю. Детально й залюблено письменник переповідає історію народження Галини Кузьменко та історію її роду. Він акцентує увагу на тому, що для її батьки освіченість доньки *«не була порожнім звуком»* [15, с.81]. У родині Галини пишалися тим, що вона грамотна, освічена й обізнана. Це свідчить про те, що батьки сприяли й підтримали її становлення.

Симпатії автора до головної героїні повісті відчуються у використанні пестливих форм імені Галина, а також у неймовірному бажанні багатогранно презентувати світ майбутньої отаманки. Розповідаючи про долю Галини

Кузьменко, Г. Гусейнов дуже уважно поставився до багатьох фактів її життя, котрі, на жаль, були перекручені радянськими істориками.

Доповнюють образ Галини Кузьменко спогади її сусідів про дитинство дівчинки, котре вона провела на березі улюбленої річки Чорний Ташлик. Автор постійно презентує читачеві куточки, де пройшло дитинство Галини, описує майстерно криницю, з якої дівчина любила пити воду. Письменник уважно й дбайливо художньо реконструює історії про життя Галини Кузьменко, котрі йому переповідали сусіди жінки. Він наголошує на тому, що *«...такі історії нерідко нічого спільного не мали з правдою»* [15, с.91]. Сусіди відзначали, що Галина була розумна жінка. Спочатку вона дуже боялася Нестора Махна, а тому практично завжди уникала його. Проте згодом жінка зблизилася з ним.

Моделюючи образ Галини Кузьменко, письменник акцентує увагу читача на її ролі в житті відомого чоловіка. Так, за кордоном, коли Нестор Махно перебував у тюрмі, дружина підкупила в'язничного охоронця і передала чоловіку цивільний одяг. Вона не раз задумувалася про повернення в Україну.

І ось автор зворушливо розповідає про те, як у 50-х роках Галина Кузьменко після в'язниць і таборів повернулася ненадовго в рідну Україну. Співчуття до жінки виявлені у таких формах: *«можна уявити...»*, *«як їй було...»* тощо.

Розповідаючи про Галину Кузьменко, автор раз у раз звертається до її щоденникових записів, котрі дають можливість уявити жінку доби революції. Окрім Галини Кузьменко, у загонах Махна була ще її вірна товаришка, теж вчителька української мови та українознавства – Феня Гаєнко. Зі своєю подругою Галина потрапляла у різні ситуації, котрі могли для них обох закінчитися навіть втратою життя. Жінки інколи вибивалися з військового ритму життя, проте дуже швидко поверталися до військових реалій.

Спогади сучасників Галини Кузьменко письменник обов'язково оздоблює власними коментарями, котрі значно доповнюють образ головної

героїні. Так, наприклад, презентуючи спогади Н. Сухогорської про Галину Кузьменко про те, як вони з чоловіком (Нестором Махно) справляли враження на навколишніх, автор подає такий свій коментар: *«мемуаристка не розуміла, що це лише частина ритуальної вистави, коли присутні (її сама вона також) – це тільки уважні глядачі. Галина Андріївна була перейнята (можже, її не артикульованим) відчуттям причетності до особливого чаклування, де вдвох з Нестором почергово виступали такими собі екстрасенсами, гіпнотизерами натовпу; інакше вона б цього карнавалу не згадала б через роки, коли трапилося скільки всього»* [15, с.169]. У такому коментарі відчувається авторська симпатія до образу Галини Кузьменко, а дії та вчинки жінки прирівнюються до магічних та гіпнотичних.

Галина Кузьменко постійно змінювала свій образ залежно від ситуації та обставин. Так, під час організації та виступу шкільного хору перед наступом червоноармійців, ця жінка *«була особливо красивою»* [15, с.179]. Особливість краси полягала у тому, що вона одягла красивий синій чоловічий костюм, шаровари та високу чорну смушеву шапку. А інколи вона додавала своєму образу елегантності, і тоді вона одягала котикове пальто і білі боти. Саме такий образ справляв враження на оточуючих.

Більше того, ніхто навіть не міг уявити, що ця жінка вправно стріляє з кулемета, водить в атаку солдат. За це Галину Кузьменко махновці побоювалися і називали «мати». Вона була непримиренною та суворою до тих махновців, які вчиняли грабежі, займалися мародерством.

Зовнішність головної героїні повісті Галини Кузьменко, письменник називає *«своєрідною»*, тобто не схожою на інших. Автор подає таку портретну характеристику дружині Нестора Махна: *«...струнка шатенка з пронизливим поглядом чорних очей та відкритим, злегка блідим, і тільки напередодні запавної осені дещо присмаглим обличчям»* [15, с.170]. У цій портретній характеристиці привертає увагу «пронизливий погляд», котрий дуже часто викликав у оточуючих дискомфорт. Такий погляд ще свідчить про те, що Галина Кузьменко була завжди уважна й насторожена.

Відзначив автор і недолік її зовнішності – це занадто дрібні зуби. Але це вже вада генетична. Її образ був імпозантним завдяки пенсне. Посилаючись на перекази очевидців, письменник вживає таку форму дієслова «казали». Саме «казали» очевидці, що вона в цілому була небагатослівна, спостережлива, а ще досить комунікабельна.

Особливо Г. Гусейнов акцентує увагу читача на посмішці головної героїні. Її він описує чи не найдетальніше. Адже, на його думку, саме посмішка надавала її образу жіночності, привабливості і навіть «жіночих чарів».

Отже, портретна характеристика Галини Кузьменко у повісті максимально візуалізує образ цієї жінки, розкриває симпатії письменника у змалюванні головної героїні.

Щодо своїх світоглядних переконань, то Галина Кузьменко була залюблена в усе українське. Вона була свідомо українка. І той факт, що у Франції вона намагалася знайти роботу виключно в українських організаціях, свідчить про її відданість усьому українському. Автор дуже влучно визначив сутність світогляду своєї героїні: «...генетична степова українскість...» [15, с.172]. І така особливість її ментальності та характеру залишалися визначальними на все життя. Жінка дуже добре розумілася на культурних цінностях української нації. Ось тому, коли махновці займалися погромами Катеринослава, то Галина Андріївна навіть захворіла. Для неї жінки-інтелігентки це місто було центром цивілізації, а тому вона прекрасно розуміла, що дії та вчинки махновців є небезпечно руйнівними для міста. Вона добре усвідомлювала, що хаос, котрий вчинили махновці на вулицях Катеринослава характеризує їх як дикий натовп.

У захоплених Махном містах Галина Андріївна разом зі своєю подругою вчителькою Фенею Гаєнко намагалися поширювати освіту, залучати дітей до навчання, вони удвох проводили уроки, організовували різноманітні культурні заходи, прищеплювали дітям розуміння красивого, розповідали про українські традиції та звичаї. Проте мешканці більшості

підкорених Махном населених пунктів ставилися до такої акції дружини «батька» неоднозначно. Переважно людьми керував страх керував, а ніж здоровий глузд.

Очевидці свідчили, що поряд з Галиною Кузьменко Нестор Махно поводив себе стриманіше: *«Натомість Галина Андріївна, ніби відтіняючи його непривабливі якості, забезпечувала обставини, що пов'язували з її можливостями як людини освіченої, інтелігентної. Та водночас і вона не могла стати прикладом людської досконалості»* [15, с.178].

Отже, як бачимо, автор надто об'єктивно характеризує головну героїню. Вплив дружини на такого одіозного чоловіка, яким був Нестор Махно був очевидним для всіх. Її вплив позначився на тому, що помітно змінився його стиль одягу, стали витонченими манери, звички. Він став одягатися святково, у кольорові сорочки.

У тексті повісті можна знайти чимало таких характеристик Галини Кузьменко: *«скромна вчителька»* [15, с.198], *«невибаглива до побуту»* [15, с.199], *«рішуча Махниха»* [15, с.199], *«симпатична вчителька»* [15, с.209], *«королева Махновії»* [15, с.216] та ін., котрі свідчать про те, що автор максимально намагався передати стан публічної жінки, до якого Галина Андріївна постійно тяжіла. Адже вона переживала два відчуття, живучи з Нестором Махно – це гріх і сором. Усе це було спричинене її статусом – дружини-коханки.

Письменник пояснює, що звикати до постійної людської уваги скромній вчительці було не просто. Вона повністю прилаштувалася до кочового способу життя і *«не малювала ілюзій на майбутнє»* [15, с.199].

Це вказує на те, що її вибір був цілком свідомим. Жінка добре знала на що вона йде, розуміла всі перспективи свого життя з «батьком» Махно. Вона об'єктивно оцінювала свого чоловіка, добре знала, що він ззовні не привабливий, а ще відзначала, що в нього чимало огидних рис характеру. Проте, Галина визнавала, що її чоловік мав в собі щось таємниче: *«Хто ближче з ним пізнається, той піддається його впливові»* [15, с.209].

Ймовірно, що й Галина Андріївна потрапила під його гіпноз. Вона чесно зізнавалася, що пішла за нього, бо хотіла бути Махнихною. Слава батька Махна приваблювала молоду вчительку. Тобто, закладенні гени лідера давали про себе знати. Окрім цього, її бажання відповідало концепції «нової жінки», яка повинна була брати активну участь у всіх суспільно-політичних подіях українського суспільства.

Не зважаючи на те, що вона постійно їздила в чоловічому костюмі, все ж таки вона не була позбавлена жіночих примх.

І це особливо проявилось тоді, коли в Гуляй-Поле приїздила Олександра Коллонтай, яка була «...по-європейськи вишукана більшовичка...» [15, с.199]. Автор припустив, що Галину Андріївну взяв сором і заздрощі водночас. Бо після від'їзду Коллонтай, вона накупила різних блузок, спідниць і возила їх в окремій валізі. Усе це підкреслює жіночу натуру Галини Кузьменко, її внутрішнє бажання все ж таки залишатися жінкою.

Галина Андріївна у складні моменти життя свого чоловіка постійно приходила йому на допомогу. Так було й тоді, коли допомагала Нестору Махно утекти з польської буцегарні до Берліна.

Період життя родини Махно в Парижі письменник охарактеризував лексемою «існування», бо жила родина дуже скромно. Саме після переїзду до Парижу Галина Андріївна офіційно розлучилася зі своїм чоловіком. Одна із причини, на думку автора, це «критичний психічний крен» [15, с.216] Махна. Жінка боялася не стільки за своє майбутнє, а за майбутнє їхньої маленької доньки, на очах якої відбувалося чимало трагічних подій.

Проте, незважаючи на розлучення, вона все-таки відвідувала свого чоловіка, дозволяла йому бавитися з донькою. Життя Галини Кузьменко у Парижі після смерті Нестора Махна, то один із складних етапів її долі. Оскільки жінка не володіла європейськими мовами, то змушена була працювати куховаркою, хатньою прибиральницею, кравчиною. Тобто, вона не цуралася ніякої роботи. І як справжня українська жінка могла робити усе.

Більше того, у Галини Андріївни навіть проявилися підприємницькі здібності. Вона відкрила невелику крамничку, проте брак досвіду не дозволив їй займатися успішно цією справою.

Розмірковуючи про стосунки батька Махна з молодою вчителькою Галиною Кузьменко, автор робить припущення про те, що така вродлива жінка могла зраджувати свого відомого чоловіка. Адже вона добре усвідомлювала, що поряд з нею був далеко непривабливий чоловік. Ось тому, письменник висловив ще одну думку-припущення: *«Чи кохала молода жінка отамана? Можливо, хоча й по-своєму»* [15, с.228].

У такий спосіб письменник досить делікатно висловлює свою прихильність Галині Кузьменко, намагаючись обґрунтувати чутки про її зради чоловікові.

Не легко довелося Галині Андріївни у таборах Мордовії, де вона тяжко працювала на швейній фабриці. Жінка наскільки була терпеливою, що навіть пересиділа майже дев'ять місяців свого терміну ув'язнення.

Отже, Г. Гусейнов презентував унікальний образ «нової жінки», яка відзначалася витонченими манерами, була високоосвічена, інтелігентна, цілеспрямована. Проте, її ставлення до чоловіка, материнство не зовсім вписувалися у модель тогочасної «нової жінки». На нашу думку, Галина Кузьменко синтезувала риси традиційного образу української жінки з елементами образу «нової жінки». І саме в цьому виявилася її унікальність і самобутність. У тексті повісті постійно відчувається авторська симпатія до головної героїні, котра виявляється у пестливих формах імені жінки, епітетах та порівняннях тощо.

Г. Гусейнов, розповідаючи про Галину Кузьменко, намагався максимально вмотивувати її дії та вчинки, пояснити мотиви та наслідки її діяльності, обґрунтувати її поведінку.

2.2. Батьківський хрест доньки Нестора Махна

Ще один важливий і дуже цікавий жіночий образ презентує у своїй повісті Г. Гусейнов – це образ доньки Нестора Махна Олени Міхненко. Хоч розповідь про неї займає не так багато місця у повісті «Скрипаля чути віддаля», проте трагізм долі цієї жінки заслуговує не тільки художнього осмислення, а й особливого аналітичного вивчення.

Олена Махно народилася і виросла в еміграції. Усе її свідоме життя пройшло за кордоном. Дівчина дуже любила свого батька. У її спогадах він був найкращим, найкрасивішим. Автор показав як Олена Махно будь-якою ціною прагнула вижити, а в її *«...характері була генетична батьківська впертість»* [15, с.243].

Письменник чітко визначив стан і статус цієї жінки, яка вимушена була жити *«...в жорстко визначених для неї державою координатах»* [15, с.243]. Жорстка політична система розтоптала її мрійливу й творчу натуру. Дівчина мріяла стати художницею по тканинах. Вона з малку знала декілька європейських мов, була інтелігентною й високоосвіченою жінкою.

Зі співчуттям і розпачем автор розповідає про долю Олени Махно, визнаючи, що та сама доля була до неї *«насмішкуватою»*. Г. Гусейнов відзначив: *«У неї була дивна доля – після свого батька залишитися одним із головних ворогів цієї людиноненависної ідеологічної машини»* [15, с.243]. Дівчині довелося витримати знущання з боку представників влади, котрі скрізь і всюди тицяли у неї пальцем, вигукуючи: *«Донька бандита!»*. А решту свого життя Олена Махно провела у Казахстані, навідуючись в Україну лише декілька разів. Будучи за своєю сутністю щирою українкою, Олена з перших днів свого життя і до останніх була віддалена від України.

Дівчина страшенно не любила розмов про політику. Мабуть, через те, що в дитинстві наслухалася їх до схочу.

Вона так і не народила дітей, бо не хотіла, щоб їх спіткала така доля, котру вона успадкувала від батьків. Свідомо відмовившись від материнства, вона не картала себе за такий вибір. Таке осмислене рішення указує на те, настільки Олена Махно зважено підходила не тільки до свого життя, а й до якості життя своїх нащадків. Ця жінка добре усвідомлювала на що вона може приректи своїх дітей, онуків легендарного батька Махна.

Автор акцентує увагу на силі духу Олени Махно. Ця жінка, незважаючи на всі страшні перепитії її насмішкливої долі, була життєлюбною. Вона була дуже багатогранна людина. Письменник звертає увагу на те, що Олена Махно була ще й дуже практичною жінкою. Під час навчання у художній школі м. Парижа вона паралельно освоїла друкарський фах, добре освоїла стенографію, вивчила комерційне діловодство. Тобто, максимально розвинула свої навички у різних сферах людської діяльності, щоб вижити.

Їй довелося усе життя здобувати освіту, навчатися аби вижити, важко працювати аби заробити собі на шматок хліба. Майже у п'ятдесят років вона закінчила гідромеліоративний інститут. Автор відзначає: *«Її не зовсім юний вік ніким не сприймався всерйоз – худенька, жвава; вчилася, а потім працювала легко, ніби граючись»* [15, с. 249].

У цій характеристиці є чимало також авторської симпатії до образу Олени Махно. Г.Гусейнов відмітив й те, що Олена Махно була ще й гарною спортсменкою, адже любила ковзанярство, а з настільного тенісу входила до збірної Казахстану і навіть їздила на всесоюзні змагання. І справді перед нами постає образ багатогранно розвинутої жінки, яка могла прославити Україну, принести чимало користі своїй державі. Проте їй усе це не судилося.

Автор відзначає, що Олена Несторівна поводитися на людях завжди як справжня європейка. У неї були вишукані манери, благородна постава. Із спогадів очевидців, котрі знали і зустрічалися із Оленою Махно, було відомо, що вона дивилася на людей відкрито, з якоюсь ледь помітною іронією. Серед

мешканців Джамбула вона вирізнялася не тільки зовнішністю, а й вишуканістю манер, легкістю спілкування. Усе її єство говорило про те, що вона справжня парижанка. Розповідаючи про долю Олени Махно, автор звертає увагу читача на такі події-факти, котрі перевернули її життя. От, як наприклад, її реабілітація від 13.09.1989 року. Після такого повідомлення Прокуратури УРСР ця жінка отримала дуже тяжкий нервовий струс. Після чого стала інвалідом другої групи. І попри це все ж таки повернулася до життя. Останні роки життя вона виглядала дуже втомленою. І це сповна зрозуміло. Адже за свої сімдесят років ця тендітна й вишукана жінка, викинута долею на узбіччя життя, зазнала стільки нужди, поневірянь, що вистачило б на націю.

Таким чином, презентуючи образ Олени Несторівни Махно, автор намагався привернути увагу читача до сутності трагедії доньки відомого політичного діяча 20-х ХХ століття, яка мужньо й благородно пронесла хрест свого батька через усе своє життя. І незважаючи на усі перепитії долі, Олена Несторівна не втратила людяність, зберегла любов до такого, неприхильного до неї, життя. Бо, мабуть, усе життя дотримувалася тієї думки, що *«ніколи не пізно задумуватися, яку ти після себе залишаєш у житті тінь»* [15, с.251].

Тож, цей жіночий образ виписаний дуже трагічно. Багатогранна особистість, неймовірно талановита, вона витримала усі знуцання долі. У розповідях про Олену Махно відчувається гама почуттів письменника до образу цієї жінки – це симпатія, і співчуття, і розпач, і замилювання.

Ставши нащадком легендарного батька, дівчина стала водночас приреченою на страждання. І свій хрест вона пронесла мужньо, не нарікаючи, не зраджуючи пам'ять про батька, не виборюючи у нової влади собі індульгенції. Вона усвідомлювала свою місію в тогочасному суспільстві, доводила усім і собі самій, що вона виживе за будь-яких умов, бо в її ДНК є унікальна генома її батька-романтика революції.

2.3. Особливості образу вільної жінки у повісті Г. Гусейнова «Вільна птаха степів»

Образ легендарної отаманші Марусі особливо активно стали інтерпретувати українські письменники у XXI столітті.

Так, у 2014 році В. Шкляр у романі «Маруся» художньо переосмислено образ отаманші буремних років революції. Письменник з допомогою прийомів домислу та містифікації презентував художній образ Марусі. Особливий акцент В. Шкляр зробив на портретній характеристиці головного персонажу твору. Образ цієї жінки значною мірою романтизовано.

У 2017 р. Г. Гусейнову зовсім по-іншому, на нашу думку, вдалося художньо інтерпретувати образ жінки революції, анархістки, отаманші Марусі Никифорової.

Повість «Вільна птаха степів» автор розпочав з портретної характеристики головної героїні: *«Непевного віку малопомітна худенька жінка з утомленим обличчям (можє, кілька ночей не спала)...*» [15, с.259]. А ще письменник характеризує її, як мініатюрну жінку. Така попередня портретна характеристика персонажа, вказує на те, що автор прагнув звернути увагу на зовнішність жінки, яка не могла впасти в око. Якось образ отаманші не зовсім корелює з образом мініатюрної жінки. Проте, саме її він назвав принцесою революції. Мабуть, тому, що принцеси дійсно були мініатюрні й тендітні.

Марія Григорівна Никифорова, котра жила у період з 1883 по 1919 рр. Жінку, яку можна було назвати господаркою херсонських та донецьких степів. Біографію Марусі Никифорової автор називає «напівміфічною», чим помітно інтригує читачів. Напівміфічність ґрунтувалася на великій кількості різноманітних легенд, розповідей та навіть достовірних фактів про цю жінку. Характеризуючи Марусі Никифорову, автор знову виявляє помітну симпатію до образу цієї жінки: *«У ній авантюра, піднесення і поневірвання, вміння*

поглядом ловити сонце, слава й нестерпні страждання займали визначальні позиції...» [15, с.261], «...молода симпатична жінка» [15, с.267].

Ось так автор представив сутність життя Марусі Никифорової. В її житті було все. За радянської влади чимало біографічних даних про Марусю Никифорову було спотворено. Наприклад, про те, що дівчина мала уроджені фізичні дефекти, працювала на горілчаному заводі. Автор припускає, що радянській владі хотілося створити неповноцінний образ Никифорової. Насправді ж щодо її походження то існує декілька версій: перша свідчить про те, що вона була дочкою штабс-капітана Григорія Никифорова, отримала непогану освіту та виховання; друга. Вона була з бідної селянської родини зі Стародубського повіту Чернігівської губернії. А на підтвердження своїх думок, письменник наводить інохарактеристики сучасників його героїні. Наприклад, Аполлона Кареліна: *«Я давно знаю Марию Никифорову. Это идеалистка в лучшем смысле слова. Честнейший человек из тех, кого я когда-либо встречал. Полнейшее ее бескорыстие – вне всякого сомнения. Она была и решительно остается врагом всяких экспроприаций»* [15, с.267]. Така думка ще раз остаточно спростовує усі неправдиві плітки, котрі так майстерно розповсюджувала радянська влада.

За своїм світоглядом Маруся була активна й запекла анархістка, котра брала участь у всіляких протестах анархістів. Жінка любила переодягатися у чоловічий одяг і називала себе Володею. Від смертної страти у 1909 році її врятував вік. Проте суд призначив довічну каторгу. Маруся пройшла сувору школу тюремного життя, де терпіла приниження, жорстокість не від чоловіків, а від жінок-революціонерок. У камері сиділи переважно росіянки, а тому вони вороже сприймали українку Марусю Никифорову. Дівчина співала постійно українські пісні. Саме ці співкамерниці у своїх спогадах подали досить спотворений, сповнений ненависті, образ Марусі. Вони охарактеризували її як жінку з худим та сірим обличчям. Для них вона була неосвічена малороска. Їх усе дратувало в

Марусі. Так, вони не могли спокійно дивитися на її зачіску «в скобу», вони нервували від її високого голосу.

Мабуть, саме це загартувало її дух. У тюрмі Маруся Никифорова навчилася викручуватися, обдурювати своїх співкамерниць. Усе це дало підстави їм вважати її кримінальною, котру на зоні не поважали і не слухали. Увагу співкамерниць привертало й те, що Маруся переодягалася постійно під ковдрою, не милася до пояса як решта жінок. Усе це дало їм підстави зробити висновок про те, що вона далеко не жінка, а гермафродит. Для них вона була просто Маня. Усі пригоди в житті Марусі Никифорової автор називає справжньою одиссеєю.

На особливу увагу у повісті заслуговують психохарактеристичні описи головної героїні. Так, автор відзначає, що ця жінка дуже любила саме білий колір, адже: *«Білий колір має особливу психологічну дію, тому свідченням і новітня історія України. Жінка в білому – безвідмовний аргумент, символ боротьби й перемоги добра й зла»* [15, с.264].

Ведучи мову про жінок-воєнначальниць, Г. Гусейнов по-особливому виокремлює з-поміж усієї когорти Марусю Никифорову, яка, на його думку, була *«...неабияка персона, була ерудована, яскравої вроди, а водночас відзначалася особливою нещадністю до ворогів революції»* [15, с.266]. Розмірковуючи про причини того, чому Маруся вдалася до терористичної діяльності, автор виокремлює такі чинники:

- нещасливе кохання і зрада коханого («заїжджий пройдисвіт»);
- втеча від батьків та образа на весь світ.

А ще автор прихильно поставився до обраної Марусею життєвої позиції – знищувати власників-глитаїв, котрі є найбільшим злом. Адже цей спосіб життя був набагато шляхетніший порівняно з такими поширеними як: отруєння або ж спокутування у монастирі.

Маруся Никифорова належала до тих анархістів, у діях та вчинках, яких відсутній будь-який мотив. Анархісти-безмотивники – це була на той

час одна із найрадикальніших гілок у русі анархістів. Такого типу авторські коментарі, виконують функцію не тільки інформативну, а пізнавальну.

Портретну характеристику Марусі Никифорової автор доповнює документами із тюремних архівів, адже дівчина була засуджена вперше за вбивство урядника. У цих портретних характеристика засудженої привертають увагу такі характеристичні порівняння: «...гнучка, мов кішка» [15, с.268] або ж «Коли Господь її створив, то, очевидно, на мить, може, зіпершись на одвірок, відвернувся, а нечистий не дрімав, прозирає з-під землі, от і підкинув однією міркою їй мед і перець, мужність і жорстокість: така ніколи не цуралася користати маузер» [15, с.268].

Письменник навів не тільки характеристики з тюремного архіву, а й характеристики деяких більшовиків аби дати об'єктивну узагальнену характеристику зовнішності Марусі Никифорової. Усі ці інохарактеристики підтверджують думку самого автора про те, що ця жінка була симпатична, але «ніколи не претендувала на роль, як тепер сказали б, секс-символу...» [15, с.268].

У тексті повісті Г. Гусейнов розкрив світогляд Марусі Никифорової, оперуючи змістом записок її сучасників, де вона акцентувала увагу на ненависті до рабства, смерті, гноблення, а натомість висловлювала свої палкі захоплення революційним рухом, творчому потенціалу народних мас. Ця жінка закликала готуватися до масштабного революційного повстання, котре, на її думку, потрібно готувати разом з народом.

Про діяльність Марусі Никифорової автор розповідає, апелюючи до спогадів очевидців її життя та діяльності. Це, наприклад, спогад жительки Гуляй-Поля, яка згадувала: «Посеред натовпу, на якомусь підвищенні, стоїть Маруся і щось голосно та сердито говорить. Я занадто мала, щоб зрозуміти, що вона каже. Проте запам'ятала, що довкола було дуже тихо: так уважно натовп її слухав. Й мені в Марусі теж усе подобалося – коротке волосся, темно-русе чи каштанове, гімнастерка в ременях, португезя...

Подобалося, як після мітингу їй підвели коня й вона легко скочила в сідло. І я толі тату сказала: “Хочу бути Марусею!”[15, с.304].

Цей характеристичний спогад з елементами опису ще раз переконливо доводить, що легендарна анархістка викликала симпатії не тільки у дорослих, а й дітей. Вона була зразком для наслідування, справжнім народним героєм. Її ораторські здібності, унікальна зовнішність, войовничий імідж привертали увагу українського селянства. Її талант, неабиякі уміння завойовувати слухацьку аудиторію, породили чимало різноманітних легенд. Одна із них розповідала про те, що Маруся брала уроки театральної майстерності. Образ Марусі у часи революції став дуже популярним.

Отже, життя та особливо діяльність Марусі Никифорової, як активної історичної особисті, не могли залишитися поза увагою радянської влади, котра всупереч народним легендам про позитивний образ жінки, продукувала брехливі й неправдоподібні історії її життя. Чим помітно спотворювала її образ, усіляко нівелювала її значення і роль у революційному русі.

Декілька років життя Марусі Никифорової письменник охарактеризував, як «карколомні», котрі були наснажені авантюрними пригодами. І знову автор звертається до спогадів очевидців її життя, з яких стає відомо, що ця жінка жила деякий час у Парижі, де у майстерні Огюста Родена займалася пластикою та малюванням. Її захоплення малюнком і пластикою, свідчать про те, що жінка належала до творчих особистостей, мала художній тип свідомості, а ще була багатогранно розвинутою особистістю.

Авантюрними виявилися роки її життя тоді, коли вона втекла із безіменного сибірського селища, куди її у 1910 році відправили етапом за скоєний терористичний акт. Декілька років мандрів Японією, звідки вона перебралася до США, а потім виїхала до Європи. У її маршруті мандрів Європою була Іспанія, Франція, Англія, Швейцарія. Тож можна собі тільки уявити настільки Маруся Никифорова розширила межі свого світосприйняття, як помітно збагатилася культурно і духовно. За цей час вона

опанувала декілька європейських мов, що свідчить про ґрунтовну базову освіту.

Що ж до особистого життя Марусі Никифорової, то письменник повідомляє про її шлюб з польським анархістом Вітольдом Станіславом Бжостеком, з яким вона познайомилася у Швейцарії.

На думку деяких істориків, подружнє життя цієї жінки було дуже дивним, адже вони з чоловіком жили окремо один від одного. Попри усі можливості улаштувати своє життя у Франції, або ж Швейцарії, Маруся все ж таки повернулася в рідні степові краї. Усе це свідчить про те, що вона дуже любила свою Україну і саме там шукала «революційного щастя»: *«Дізнавшись про революцію в Росії, анархістка уявила себе новою Жанною Д'арк»* [15, с.307].

Із почуттям захоплення Г.Гусейнов розповідає про те, як саме Маруся Никифорова підняла матросів-кронштадтців на визволення ув'язнених у Петербурзі анархістів. Симпатія автора виявляється у такий спосіб: *«Зробити це виявилася здатною тільки Никифорова»* [15, с.307].

Про неабиякі організаторські здібності Марусі Никифорової свідчить створений нею бойовий загін «Чорна гвардія»: *«Відтоді в очах одних вона виглядала невиправною терористкою, для інших була революціонеркою, яка вміє гуртувати людей, знає, як слід перемагати ворогів трудового народу»* [15, с.308]. Ця жінка не дуже приймала порядки, котрі були запроваджені у гуляйпільській республіці Нестора Махна. Вона була радикала, а відповідно, дуже рішуча щодо дій та вчинків спрямованих проти експлуататорів.

Г. Гусайнов презентував світогляд радикальної Марусі, звернувши увагу на те, що вона проповідувала дещо комуністичні ідеї побудови суспільства, а значить, як показав досвід історії, утопічні: *«Ми дозволимо користуватися нашими заводами, будинками, коморами, вулицями, шляхами пересування, школами, музеями, за умови, що людина з двадцяти до сорока п'яти чи п'ятдесяти років щоденно п'ять годин виконуватиме щось з необхідних спільних обов'язків. Людина зможе обирати собі ту групу, до якої*

захоче приєднатися» [15, с.308-309]. Жінка, котра народилася у сільській місцевості, прагнула покласти край розподілу праці на фізичну та духовну. Така позиція Марусі Никифорової була зумовлена філософією політичної ідеології, котру вона сповідувала. Саме анархісти вважали державу суцільним злом, а тому усіяко її заперечували. Тож за своїм світоглядом Маруся Никифорова радше належала до радикального анархізму. Основні принципи якого, були: віра в те, що людина буде краще працювати на суспільне благо, а ніж на власне; взаємодопомога; безкомпромісність; рішучість.

Розмірковуючи про діяльність Марусі Никифорової, автор переймається таким питанням: *«Чого вона намагалася досягнути в рідному їй Олександрійську, на степовій Херсонщині, в Москві, на Дону, в Криму?»* [15, с.325]. Такого типу питання указують на те, що письменник прагне залучити до цих роздумів і читачів. У такий спосіб він виявляє бажання не тільки самому розібратися у складних перипетіях долі головного персонажа, а й дати можливість реципієнту поміркувати над мотивами діяльності героїні.

Письменник припускає, що у тодішньому політичному світу на неї дивилися виключно як на тінь Нестора Махна. Радикальні дії та вчинки Марусі Никифорової не отримали підтримки у Нестора Махна. Про це свідчить випадок весни 1918 року, коли Маруся захопила владу у рідному Олександрійську. При тому, що вона стала на чолі перевороту, ця жінка наполягла, щоб ревком очолив молодий анархіст Тевій Міхелович. При ньому вона стала всього на всього заступником ревкому. Це вказує на те, що Маруся була позбавлена амбіцій щодо влади. Її цікавив сам процес її захоплення, організація повстання, протистояння, заколоту, тобто суто терористичні операції. У цьому виявлявся деякий азарт цієї жінки. Автор припускає, що *«якби склалася обставина, Маруся Никифорова воювала б і проти колег-анархістів: відчайдушно, безкомпромісно, до останнього патрона, за право не мати над собою ніяких начальників»* [15, с.333]. Після трьохмісячного перебування в Бутирці, вона попрямувала до Нестора Махна,

широ вірила, що буде разом з ним будувати молоду анархічну республіку. Проте він повівся з Марусею дуже обережно, адже на той час був командиром червоноармійської бригади. Нестор Махно значно обмежив талановиту та рішучу Марусю у правах, заборонивши їй виступати на мітингах і зборах, позбавивши її можливості брати участь у військових операціях.

Про те, що Маруся Никифорова користувалася народною любов'ю свідчить випадок її звільнення з буцегарні на вимогу робітників фабрик і заводів Олександрійська, котрі домоглися, щоб їхню улюбленицю таки звільнили.

З великою симпатією Г. Гусейнов називає Марусю Никифорову «Жанною д'Арк нового часу». Він зі співчуттям веде мову про те, що у буремні роки революції її організаторські здібності прагнули усі використати у своїх інтересах. Її суттєвим ганджем було те, що вона була занадто довірливою.

Авторські характеристики цієї жінки у тексті такі: «...відчайдушна, безумна, фантазійна» [15, с.333]. У цих характеристичних лексемах автор влучно й чітко передав сутність психотипу Марусі Никифорової.

Наскрізною ниткою у повісті проходить думка про те, що Маруся була занадто емоційною. А тому емоційність заважала їй розгледіти чи то відчуті підлість, підступність, дволикість, котра постійно її оточувала.

Останні сторінки повісті сповнені роздумів письменника про долю головної героїні. Він розмірковує про долю цієї унікальної жінки-патріотки з сумом і співчуттям: «Для Марусі Никифорової, захопленої революційною боротьбою, гальм не існувало» [15, с.335].

Із захопленням письменник стверджує: «Отаманиа вчиняла те, що мав за всіх умов робити безстрашний тамплієр: у неї були видатні попередники, й вона знала їхні імена» [15, с.335].

Коло намірів анархістки Никифорової у 1919 р. просто вражає:

- знищити штаб більшовиків у Харкові;

- підірвати Кремль у Москві;
- покінчити з Колчаком.

І всі ці наміри вона реалізувала. Що свідчить про її наполегливість, цілеспрямованість.

Насамкінець письменник виснує, що *«лише своєю присутністю безстрашна жінка з Олександрійська, відбиваючись не хитроцями, а душею від ворогів, вселяла в земляків позитив, надію на справедливість і правду. В людські й пам'яті Маруся Никифорова назавжди залишилася своєрідною Лотовою дружиною»* [15, с.379].

Отже, особливості авторської інтерпретації художнього образу Марусі Никифорової у повісті «Вільна птаха степів» полягають у тому, що письменник виявляє відверті симпатії своїй героїні, він демонструє захоплення діями та вчинками головного персонажа. Розмірковуючи про долю легендарної отаманші, Г. Гусейнов постійно акцентує увагу на її жіночності, ерудованості, уродженій та особливій вроді. Він із сумом констатує, що надмір емоцій взяли верх у її діях та вчинках. Письменник наводить низку відомих історичних, біблійних образів, до яких уподібнює Марусю Никифорову.

Розповідаючи про Марусю Никифорову, письменник помітний акцент зробив на її світогляді, діях та вчинках. У кожному рядку відчувається захоплення автора діяльністю Марусі.

Він проводить думку про те, що завдяки такими справжніми патріотками, як Маруся Никифорова, у далекі 20-ті роки ХХ століття була надія на здобуття незалежності Україною.

Моделюючи образ отаманші, письменник не приховував своє співчуття щодо долі цієї жінки. Утверджуючи думку про її історичну місію у подіях буремної революції.

2.4. Специфіка моделювання образів «нових жінок» революції у повістях Г. Гусейнова

Окрім легендарної Марусі Никифорової Г. Гусейнов розповів про долі ще декількох жінок, котрі відзначилися у 20-тих роках ХХ століття, беручи активну участь у революційних подіях в Україні. Однією із них є Марія Спиридонова.

Ведучи про неї мову, автор порівнює долі й життя Марії Спиридонової і Марії Никифорової: *«...збіг у долях двох Марій. Зовсім юними їх засудили до страти; українка вбила пристава, росіянка – генерала. Обох помилували. Влітку 1917 року вони, сповнені бажанням діяти, майже одночасно з'явилися в Петрограді. Есерка Марія Спиридонова наблизилася до Леніна та Крупської, а Маруся Никифорова обрала балтійських матросів, які розділяли її тверді анархістські погляди. Обидві стали на бік комісарів, і їх пафосно називали “новітніми Жаннами д'Арк”»* [15, с.269]. У такий спосіб, використовуючи прийом порівняння, письменник акцентує увагу на тому, що тогочасна реальність продукувала нові типи жінок революції.

Діяльність цих двох жінок різних за національністю була дуже схожа. Обидві наївно вірили і довіряли чоловічому оточенню, котре їх зраджувало й підставляло під пулі. Вони обидві неймовірно ризикували, максимально віддавалися ідеї боротьби за справедливість, фанатично вірили у перемогу революції. Найбільше вони обидві потерпали від більшовицької влади, котра використовувала талант, розум, винахідливість цих жінок.

Знаковим і спільним для обох Марусь став 1919 рік. Марусю Спиридонову, як її називає письменник «непокірну есерку», чекісти вчетверте ув'язнили під приводом лікувати туберкульоз. Сам процес лікування був спрямований на знищення жінки. Але Марія Спиридонова втекла з-під охорони. Така наполегливість і мужність жінки не може не викликати симпатії. Вона пододала великий і складний шлях до Уфи. Проте, нова влада все ж таки відправила її відбувати покарання до Орловської

в'язниці, де жінку у вересні 1941 року розстріляли. Ось так невтішно й трагічно закінчилася доля ще одної «нової жінки» революції, яка щиро й вірно віддала усю себе служінню революції. Розповідаючи про долю Марії Спиридонової, автор так само, як і в розповіді про Марусю Никифорову, демонструє свою прихильність до цієї жінки, неймовірне співчуття й розпач.

Розмірковуючи про долю легендарних і непересічних жінок революції, автор стверджує: *«...серед вождів ультра революційного натовпу зустрічалося вдосталь неординарних жінок»* [15, с.270]. Ці неординарні жінки належали до одного психотипу – психотипу «нової жінки». Письменник звернув увагу на декілька представниць указанного психотипу, вочевидь, намагаючись розібратися у причинах їхнього потягу до тероризму тощо.

Одна із них – це письменниця Лариса Рейснер (1895-1926). Ця жінка походила із аристократичної родини, закінчила жіночу гімназію із золотою гімназією, мала гарну зовнішність. Але під час навчання у психоневрологічному інституті, котре припало на початок зародження ідей революції, захопилася окрім поезії ще й революцією. Лариса Рейснер мала «твердий чоловічий розум», тобто була схильна більше до аналітичного осмислення дійсності. Любила дискутувати й перемагати у таких дискусіях. Отже, автор повісті акцентує увагу на характеристичних рисах її характеру, котрі по суті визначили її подальшу діяльність.

Революційна стихія, революційний романтизм – усе це перетворило її на комісаршу, котра була безстрашна і залюбки ризикувала своїм життям. Г. Гусейнов підкреслює одну спільну рису для всіх «нових жінок» революції – це бажання ризикувати і втішатися цим.

Лариса Рейснер, як і всі неординарні жінки тієї епохи, закохувалася, кохала, з власної волі і бажання йшла від чоловіків, тобто діяла за уніфікованим правилом тодішніх «нових жінок». Усе це її неймовірно тішило, захоплювало, додавало своєрідного драйву. Адже як для того часу така поведінка була не типовою для жінки.

Письменник називає Ларису Рейснер «містичною», адже її поведінка, спосіб життя вказували на її надприродні можливості, котрі вона спрямувала у вирій революційних подій. Така потужна сила інтелекту, життєвої енергії не могла, на жаль, знайти більш раціонального втілення.

Не менш цікаво розповідає Г. Гусейнов про Анжеліку Балабанову (1878-1965), соціал-демократку, комуністку, котра була схильна також до анархізму, діячку робітничого руху, члена масонської ложі й Комінтерну. Перелік чоловіків, котрі входили до її оточення вражає: Беніто Муссоліні, Климент Ворошилов, Микола Скрипник, Володимир Затонський та ін.

Ця жінка оточила себе найбільш відомими на той час чоловіками не тільки в Україні, а у світі.

Анжеліка Балабанова, як і її попередниці, мала гарну освіту. Бо навчалася у Брюсселі. Потім була Італія, де вона не менше і не більше очолила соціалістичну партію. Ця жінка неабияк вплинула на формування політичних поглядів Муссоліні. Саме вона зробила з нього високоінтелектуального політика. Анжеліка допомогла цьому чоловіку заволодіти любов'ю народних мас і врешті-решт стати лідером країни. Здавалося б, що після таких результатів діяльності можна було заспокоїтися і залишитися в країні, де вона була «сірим кардиналом», але Анжеліка Балабанова на цьому не зупинилася. Пристрасть до ризику взяла верх. І вона почала готувати переворот у Петрограді.

У горнилі буремної революції Анжеліка вистояла і вижила і тільки після Другої світової війни повернулася до Італії. За кордоном вона стала досить відомою і популярною.

Отже, приклад життя і діяльності Анжеліки Балабанової свідчить про те, що ідеологами революційних змін у 20-х роках ХХ століття були переважно жінки. Саме жінки були рушійною силою самої революції. Революційний романтизм захопив жіноцтво настільки, що тип «нової жінки» розкрив свої природно-генетичні особливості до ризику, інтриг.

З особливою зацікавленістю Г. Гусейнов переповідає історію життя анархістки Олени Вінди. Олена Вінда також була дуже освіченою жінкою. Вона була вишукана та з гарними манерами. У штабі червоноармійців познайомилася з матросом Анатолієм Желєзняковим.

В Одесі вони закохалися. Більшовик та анархістка стали єдиним цілим. Цю жінку письменник називає «супутницею слави» матроса Желєзняка. Вона завжди була поруч із чоловіком. Жінка була з ним на панцернику, разом з ним була у всіх походах та бойових операціях.

Олена Вінда записала усі спогади про свого легендарного чоловіка, романтика революції, відвівши у своїх записах собі другорядну роль. Але по суті саме завдяки такій підтримці з боку мудрої та освіченої жінки, котра була ще й надійним соратником, відбувся матрос Желєзняк.

Отже, письменник художньо інтерпретував ще один жіночий образ доби революційних збурень та революційного романтизму. Цей жіночий образ дещо відрізняється від попередніх, адже Олена Вінда виявилася відданою дружиною, для якої особисте та громадське життя були єдиним цілим.

Ця жінка обрала складний шлях, але з точки зору жіночої психології водночас і щасливий. Вона допомагала своєму легендарному чоловікові реалізувати їхні ідеї стосовно побудови нового суспільства. І в цьому вона вбачала свою головну місію. Невідомо чи відбувся б матрос Желєзняк, якби поруч і постійно не було б такої розумної, освіченої, шляхетної жінки, якою була Олена Вінда.

Таким чином, галерея жіночих образів, котрі презентував та спробував інтерпретувати Григорій Гусейнов у повісті «Вільна птаха степів» ще раз підтверджують те, що тип «нової жінки» був наділений такими рисами: мужність, сила волі, відповідальність, ініціативність, азартність, рішучість, самопожертва.

Більшість жінок цього типу були позбавлені сентиментальності, ніколи не шукали співчуття, вірно служили ідеям революції, зазвичай відмовлялися

свідомо від щастя материнства, а головне – прагнули до кращих змін у суспільстві.

У розповідях про легендарних жінок епохи революції початку ХХ століття відчутне і захоплення, і авторська симпатія, і співчуття, і деякий сум щодо долі цих жінок.

Дилогія Г. Гусейнова ще раз переконує реципієнта в тому, що українське жіноцтво на початку ХХ століття відігравало важливу роль в історичних процесах не тільки в Україні, а й за її межами. Активна громадська позиція, упевненість у своїх силах, вміння брати на себе відповідальність у важливі моменти життя – це ті визначальні якості типу «нової жінки», котрі демонструвало легендарне жіноцтво України у буремні роки революції.

Висновки до розділу другого

Таким чином, аспектний аналіз діалогії Григорія Гусейнова «Принцеси революції» з точки зору моделювання жіночих образів дав можливість з'ясувати специфіку авторського наративу та стратегію авторської інтерпретації психотипу «нової жінки».

Відзначимо, що письменник демонструє відверту симпатію до всіх жіночих образів діалогії, котра виявляється у презентації портретних характеристик жіночих образів, у авторських відступах, які сконструйовані у формі роздумів, а також у вигляді авторських передбачень щодо можливих варіантів долі його героїнь.

Письменник із захопленням представляє портретні характеристики жінок, він подає авторські оцінки їхньої зовнішності («була особливо красивою», «своєрідна зовнішність»). Чимало таких оцінок знаходимо в інтерпретації образу дружини Нестора Махна Галини Кузьменко («скромна вчителька», «невибаглива до побуту», «рішуча Махниха», «симпатична вчителька», «королева Махновії» та ін.). Форми співчуття, наприклад, до долі Галини Кузьменко автор реалізує у таких формах: «можна уявити...», «як їй було...» тощо.

Не менші симпатії письменник демонструє під час презентації образу доньки Нестора Махна – Олени Міхненко. І хоча розповідь про неї займає не так багато місця у повісті «Скрипаля чути віддаля», проте трагізм долі цієї жінки заслуговує не тільки художнього осмислення, а й аналітичного вивчення. Із сумом автор визнає, що жорстка політична система розтоптала її мрійливу й творчу натуру. Зі співчуттям і розпачем автор розповідає про долю Олени Махно, визнаючи, що та сама доля була до нею «насмішкуватою». Особливу увагу письменник акцентує увагу на силі духу Олени Махно. Ця жінка, незважаючи на всі страшні перепитії її «насмішкуватої долі», була життєлюбною й щирою.

Таким чином, презентуючи образ Олени Несторівни Махно, автор намагався привернути увагу читача до сутності трагедії доньки відомого політичного діяча 20-х ХХ століття, яка мужньо й благородно пронесла хрест свого батька через усе своє життя.

Не приховує письменник своїх симпатій й тоді, коли веде мову про легендарну Марусю Никифорову у другій повісті дилогії «Вільна птаха степів». Г. Гусейнов представляє її напівміфічну особистість, про яку ходила великій кількості різноманітних легенд.

У характеристиці цієї жінки є такі авторські оцінки: «...молода симпатична жінка», «...неабияка персона», «нешадна до ворогів», «Жанна д'Арк нового часу» тощо. Розмірковуючи про причини того, чому Маруся вдалася до терористичної діяльності, автор виокремлює такі чинники: нещасливе кохання і зрада коханого («заїжджий пройдисвіт»); втеча від батьків та образа на весь світ. А ще Г. Гусейнов прихильно поставився до обраної Марусею життєвої позиції – знищувати власників-глитаїв, котрі є найбільшим злом. Адже цей спосіб життя був набагато шляхетніший порівняно з тими шляхами, котрі обирала молодь: отруєння або ж спокутування у монастирі. Коло різнобічних намірів анархістки Никифорової у 1919 р. просто вражає: знищити штаб більшовиків у Харкові; підірвати Кремль у Москві; покінчити з Колчаком.

Отже, особливості авторської інтерпретації художнього образу Марусі Никифорової у повісті «Вільна птаха степів» полягають у тому, що письменник виявляє відверті симпатії до своєї героїні, він демонструє захоплення діями та вчинками головного персонажа, схвалює її дії та вчинки.

Окрім легендарної Марусі Никифорової Г. Гусейнов розповів про долі ще декількох жінок, котрі відзначилися у 20-тих роках ХХ століття, беручи особливо активну участь у революційних подіях в Україні. Решта жіночих образів такі ж міфологізовані і незвичні, як і образ Марусі Никифорової. Письменник розповідає про долю нового типу жінок революції із сумом, демонструючи своє бажання зрозуміти мотиви, причини їхнього захоплення

революцією. Такі жінки, на його думку, були неординарними, бо не вписувалася у традиційні уявлення про жінку. Вони були авантюристки, винахідливі, обожнювали терор, керувалися розумом, а не почуттями, були дещо зухвалі й самовпевнені. Таким чином, галерея жіночих образів, котрі презентував Григорій Гусейнов у повісті «Вільна птаха степів» ще раз підтверджують те, що тип нової жінки був наділений такими рисами: мужність, сила волі, відповідальність, ініціативність, азартність.

Більшість жінок цього типу були позбавлені сентиментальності, ніколи не шукали співчуття, були віддані служінню ідеям революції, зазвичай свідомо відмовлялися від щастя материнства, сімейного життя. Вони ризикували, були запеклі авантюристки, прагнули довести чоловікам, що й вони можуть здійснювати революцію.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ПОВІСТЕЙ Г. ГУСЕЙНОВА НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ

3.1. Специфіка вивчення літератури письменників Криворіжжя

Як відомо, навчально-виховний процес на уроках літератури рідного краю спрямований на системне формування уявлень учнів про літературу Криворіжжя та Дніпропетровщини як про важливий складник національної культури, підвищення загального рівня культури молодого покоління, розвиток обізнаності в особливостях творчої лабораторії письменників рідного краю.

Відповідно до специфіки викладання уроків рідного краю, то основні завдання уроків цього типу є такі:

- підвищити рівень обізнаності учнів про історію, традиції рідного краю, шляхом ознайомлення їх з художньою спадщиною письменників Криворіжжя та Дніпропетровщини;
- сформувати вміння узагальнювати вивчене;
- розвивати вміння й навички роботи з текстом художньої літератури;
- сприяти формуванню в учнів інтересу до історії рідного краю та способів її презентації у творах

Враховуючи специфіку дисципліни українська література, на уроки літератури рідного краю відводиться 1 година. Ось тому учнів варто якомога активніше залучати до самостійної науково-пошукової роботи.

Нині вчителі міста Кривий Ріг та Криворізького району розробили чимало рекомендацій щодо вивчення творчості письменників рідного краю на уроках української літератури.

Так, Н. Стукаленко у своєму навчальному посібнику «Уроки рідного краю» (2015) пропонує низку методичних розробок уроків за творчістю таких

письменників Криворіжжя: А. П. Греса, Л.І. Челнокова, Л.О. Баранової, В.В.Сичова, Н.М. Косяк, В.В. Стецюка. Авторка посібника помітний акцент робить у розробках уроків літератури рідного краю на вихованні людяності в учнів, любові до рідного краю. Н. Стукаленко обрала традиційну систему типів уроків, переважна більшість – це уроки засвоєння нових знань, проте є уроки-зустрічі. На жаль, авторка посібника не обґрунтувала у передмові чим саме зумовлений вибір тих чи тих письменників Криворіжжя. Окрім цього, Н. Стукаленко у навчальному посібнику не подала ніяких методичних рекомендацій щодо організації та проведення уроків літератури рідного краю.

Цікавою, на нашу думку, є презентація Т.Л. Костішеної на тему: «Уроки літератури рідного краю», котра знайомить із творчістю криворізького письменника Г. Гусейнова. Авторка презентації обрала форму презентації у вигляді слайдів. На яких вона стисло подала основні відомості з біографії письменника, вказала на нагороди письменника та роки визнання. Один із слайдів вона зробила інформативного характеру, де розповіла про роман Г. Гусейнова «Повернення в Порталанд» (2011).

Цикл уроків літератури рідного краю запропонувала у 2012 році Г. Булгакова під загальною назвою «Бояничі рідного краю». Авторка розробок акцентувала увагу на творчості таких митців м. Кривий Ріг: Л. Баранової, В. Грищенка.

А.С. Щурінова розробила урок літератури рідного краю на тему: «Володимир Михайличенко – відомий криворізький поет-шістдесятник». Учитель обрала тип уроку – пояснення нового матеріалу. Вона звернула увагу не тільки на сутність поезії В. Михайличенка, а й на творчу лабораторію письменника.

Тож аналітичний огляд методичних розробок, котрі пропонують різні шляхи вивчення творчості письменників Криворіжжя показав, що уроки літератури рідного краю носять інформативний характер. Бажано було б під час підготовки такого типу уроків вчителю активніше залучати учнів. Саме

залучення учнівської аудиторії сприяє підвищенню рівня умінь самостійної роботи, демонстрації умінь пошукової роботи.

Серед пріоритетних вважаємо дослідження творчих лабораторій письменників Криворіжжя, вивчення історіографічних образів, роздумів, котрі відтворюють цікаві факти про історію міста Кривий Ріг.

3.2. Технологія проведення уроків літератури рідного краю

Звичайно, загальноприйнятої технології проведення та організації уроків рідного краю до нині не існує. Проте, у методичній літературі є деякі поради щодо того, як ефективно організувати уроки такого типу. Методисти наголошують на тому, що для проведення уроків літератури рідного краю учитель української мови та літератури повинен бути добре обізнаним з історією рідного краю, об'єктивно інтерпретувати їх, давати їм відповідно оцінку, правильно трактувати значення історичних подій в культурно-мистецькому просторі.

Так, наприклад, М. Лісова пропонує враховувати такі основні етапи у підготовці уроків літератури рідного краю:

- попереднє знайомство учнів зі списком літератури письменників рідного краю та прочитання їхніх творів протягом літніх канікул;
- заздалегідь спланувати вчителю змістовне наповнення уроків літератури рідного краю, обравши єдиний принцип і наскрізне завдання (патріотичні мотиви, відтворення історії міста/села;
- сформулювати низку завдань, котрі сприятимуть залучення учнів до організації та проведення уроку літератури рідного краю;
- продумати використання засобів суміжних видів мистецтв [29].

Основними методами навчання та формами організації навчально-пізнавальної діяльності на заняттях з літератури рідного краю для учнів 5-8-х класів можуть бути: бесіда за змістом книжки, твору; бесіда з елементами

лекції; бесіда з елементами диспуту; розповідь; художня розповідь; заочна подорож; конкурс знавців літератури рідного краю; інсценізація тощо.

Що ж до учнів 9-11-х класів, то тут методисти обирають такі форми: лекція; оглядова лекція тематичного характеру; семінар за творчістю письменника; диспут; конференція; зустріч і розмова з письменником; екскурсія або заочна подорож; обговорення проблеми за круглим столом та ін.

Конкретній формі організації уроків літератури рідного краю, методисти пропонують активно звертати увагу на підготовку відгуків та рецензій на прочитану книгу, дослідно-пошукову роботу у місцевих краєзнавчих музеях, бесіди зі свідками подій, відтворення краєвидів міста з допомогою засобів образотворчого мистецтва за спогадами старожилів міста або села, створення бук-трейлерів за прочитаною книгою, підготовка інтерв'ю з письменником.

Готуючи уроки літератури рідного краю, вчитель повинен враховувати, що матеріал на цьому типі уроку вивчається значно більший, ніж на решті уроків української літератури, варто перевіряти та оцінювати рівень самостійної роботи учнів, залучати батьків, родичів до пошукової роботи. Усе це спрямоване на формування українознавчої концепції «школа-родина».

Як стверджують методисти, то методичною наукою ще остаточно не розроблена типологія уроків літератури рідного краю. Наприклад, М. Лісова зазначає: *«Нам видається, що такі уроки можуть бути представлені як вступні заняття (настановчо-мотиваційні, на яких учитель поведе учнів-читачів у мистецький світ регіону, з'ясує, що їм відомо, що вони читали, бачили, чули під час канікул чи опрацювали за рекомендаційним списком); уроки-спілкування за прочитаним твором чи всією творчістю митця; підсумково-рекомендаційні уроки, на яких учні мають представити творчу роботу: літературний портрет письменника-земляка»* [29, с.3] тощо.

На підсумковому уроці варто не просто узагальнити усе те, що вивчали учні на уроках літератури рідного краю, а визначити, яке значення мала творчість письменника-земляка для рідного краю, для України.

Що ж до традиційності та нестандартності уроків літератури рідного краю, то тут також рекомендують активно застосовувати ці форми: урок-інетрв'ю з письменником, урок-творча лабораторія, урок-репортаж.

Курс сучасної освіти на особистісну орієнтацію зумовлює своєрідність виховного аспекту запропонованої концепції літератури рідного краю, котра, окрім того що дає знання й формує читацькі смаки, водночас виховує громадянина-патріота України, любов до батьків, свого міста, села, вулиці, односельців, сусідів.

Складніше відібрати тексти творів літератури рідного краю. У цьому випадку вчитель повинен зорієнтуватися на таких важливих аспектах:

- рівень гедоністичної цінності твору літератури, тобто чи принесе процес прочитання тексту твору учням насолоду;
- яка його суспільна цінність;
- чи використовує автор топоси рідного краю;
- виховний та пізнавальний потенціал твору літератури рідного краю.

Сучасна навчальна технологія повинна бути зреалізована як на змістовому, так і процесуальному рівнях. Наповнення змістового рівня передбачає: чітке формулювання цілей навчання, зміст навчального матеріалу. А процесуальний рівень базується на демонстрації використаних форм, засобів, методів навчання.

Дуже важливо, щоб учні познайомилися батьків із текстом твору літератури рідного краю, який вони вивчають. Така спільна робота виконує важливу функцію – об'єднувальну.

Інтерпретація творів курсу літератури рідного краю повинна відбуватися на сучасних естетико-теоретичному засадах, котрі сформовані на уроках української літератури.

Традиційно увесь курс літератури рідного краю поділяють на дві частини – це література рідного краю для учнів 5-8 класів та література рідного краю для учнів 9-11 класів.

Культурологічна змістова лінія повинна реалізуватися в доборі відповідних текстів, котрі презентують учням історію рідного краю, звичаї, традиції, містять вказівки на архітектурно-мистецькі скарби, знайомлять із визначними історичними, творчими постатями рідного краю.

Усе це сприятиме глибокому проникненню учнів у культурний світ рідного краю, значно підвищить рівень їхньої обізнаності з історії рідного краю.

Доречними будуть і наочні засоби навчання (за умови доцільного їх використання), котрі виконують основну свою функцію – урізноманітнюють та візуалізують урок, сприятимуть кращому розумінню учнями художнього тексту.

На уроках літератури рідного краю вчитель орієнтується на розвиток загальнонавчальних умінь та навичок учнів: здатність школяра аналізувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати, конкретизувати, моделювати, доводити й спростовувати, користуватися різноманітними джерелами тощо. Усі ці вміння є своєрідним продовженням та удосконаленням тієї роботи, котру було розпочато на уроках української літератури.

3.3. Методичні лайфхаки щодо проведення уроків рідного краю за творчістю Григорія Гусейнова

Оскільки традиційно увесь курс літератури рідного краю поділяють на дві частини – це література рідного краю для учнів 5-8 класів та література рідного краю для учнів 9-11 класів, то за таким принципом пропонуємо вивчати твори Г. Гусейнова.

Наприклад, для учнів 7-8 класів доречно запропонувати прочитати повість Г.Гусейнова «Одіссея Шкіпера та Чугайстра» (2015). Цей твір пригодницького характеру чимало розповість цікавого учням про окупаційних містечок України, не виключено, що саме такий режим існував і на території рідного Кривого Рогу. Для уроку літератури рідного краю за цією повістю учням можна дати завдання знайти цікаві факти з історії рідного краю, котрі розповідають про окупаційний режим фашистів під час Великої Вітчизняної війни на території рідного краю.

Таким чином, учні можуть порівняти історичні факти й художні описи подій у творі літератури, а також відшукати спільні моменти щодо окупаційної політики гітлерівців у різних регіонах України. Інтерпретуючи цю повість на уроках літератури рідного краю, учні можуть чимало провести паралелей із сучасними подіями на сході України. Адже Г. Гусейнов у повісті «Одіссея Шкіпера та Чугайстра» розповідає про біженців, які змушені були просуватися містами України у пошуках безпечного місця перебування. Аналогічну ситуацію переживають українці й сьогодні. Письменник унікально представив психіку містян, які жили в екстремальних умовах. Як вижити в екстремальних умовах під назвою «війна»? Як не втратити людські якості? Як зберегти бажання надалі вчитися і працювати? ось коло основних питань, які підіймає автор книги.

На нашу думку, ця повість має високий виховний потенціал, адже у центрі зображення повісті долі підлітків, яких війна змінила, спонукала бути уважними, обережними, зібраними, сконцентрованими, відповідальними. Саме таких якостей сьогодні не вистачає сучасним підліткам.

Дилогію Г. Гусейнова «Принцеси революції» (2017) пропонуємо вивчати на уроках української літератури у 10-11 класах. Оскільки текст повістей наснажений багатючими історичними фактами про події в Україні з 1917 по 1920 рр., то для кращого осмислення учнями цікавого історичного матеріалу вчитель може обрати бінарний тип уроку. А саме запросити для його проведення учителя історії. Оскільки у дилогії «Принцеси революції»

простір складається з локусів міста Кривий Ріг, вулиць, будинків, шляхів, то тут варто залучити багатий історичний фактичний матеріал.

Проведенню уроку має передувати самостійна робота, завдання якої будуть такі:

1. Словникова робота (з'ясувати поняття «волосне місто»).
2. Підготувати інформацію про організацію життя у волосному місті Кривий Ріг у період з 1917–1929-х років.
3. Знайти і сфотографувати такі частини та місця міста: вулицю Глинки (в районі старого військомату) та Поштову (стара частина міста Кривий Ріг).
4. Підготувати світлини Веселих Тернів періоду 1917–1929-х років.

Далі пропонуємо конспект уроку за діалогією Г. Гусейнова «Принцеси революції».

Зразки конспектів уроків

ТЕМА. Криворіжжя у буремні революційні роки та їх інтерпретація у діалогії Г. Гусейнова «Принцеси революції».

Мета уроку:

розкрити ідейний задум автора,
розвинути навички характеристики персонажів;
формувати національну свідомість учнів; розвинути почуття відповідальності перед своїм народом, патріотичні почуття.

Тип уроку: бінарний урок.

Обладнання уроку: текст діалогії Г. Гусейнова «Принцеси революції», світлини із зображенням міста Кривий Ріг у період 1917-1920-х років.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

Налаштування учнів на роботу в класі.

II. Оголошення теми, мети, завдання уроку.

Учитель нагадує про самостійне завдання. Апелює до знань учнів про творчість Г. Гусейнова, нагадує про знайомство з його творами у молодших класах.

III. Сприйняття та засвоєння нового матеріалу.

Вступне слово вчителя.

Повідомлення учнів (*домашнє завдання*).

Історичні постаті у діалогії.

IV. Узагальнення вивченого матеріалу на уроці.

Слово вчителя української літератури. Події буремних 20-х років ХХ століття на території Криворіжжя усе більше уваги привертають істориків, краєзнавців, філологів. Адже знання з історії рідного краю стосується усіх тих, хто народився і живе в рідній місцевості. Сьогодні дуже важливо реанімувати усі важливі історичні факти, події, історичних постатей, котрі діяли на Криворіжжі у революційну добу. Тож діалогія художньо-документальних повістей Григорія Гусейнова «Принцеси революції», котра вийшла друком у 2017 році є цікавою та оригінальною спробою криворізького письменника художньо осмислити роль і місце видатних постатей громадянської війни 20-х років ХХ ст. в історії криворізького регіону. На сторінках указаної книги автор згадав та детально описав чимало цікавих історичних подій, котрі відбувалися не тільки на Криворіжжі, а й на прилеглих до нього районах.

Слово вчителя історії. На початку ХХ століття наше місто було волосним. **Учень 1.** Розповідає про те, що являло собою волосне місто Кривий Ріг. Це було місто середнього рівня. Такий адміністративно-територіальний поділ міст України був характерним для того часу.

Місто Кривий Ріг у буремні часи революції відвідали і розглядали важливо стратегічним плацдармом такі відомі історичні постаті: Махно, Микола Григор'єв, Костя Блакитний, Маруся Никифорова, Юрко Тютюнник та багато інших. Наше місто приваблювали тим, що воно було потужним залізничним вузлом. Основу міста складали робітники, на інтересах яких

хотіли зіграти більшість ватажків та командирів революції. Проте серед усіх форм і видів влади, котрі устанавлювалися тут, то найбільше криворіжці не приймали більшовиків. Ось тому у 1919 році наші земляки організували бунти проти більшовицької влади. У жовтні 1919 року наше місто увійшло до складу Степової республіки Нестора Махна.

Учень 2. Читає документальні свідчення з діалогії про перебування Нестора Махна на Криворіжжі: *«В містечку над Інгульцем та Саксаганню Нестор Махно зупинявся щонайменше тричі (жителька рудника Колачевського Степанида Ліфенко згадувала, що бував він на їхній колонці двічі). В старому місті на Поштовій вулиці звертався до жителів з пам'ятного балкончика (знесли будинок у середині 1990-х років), мешкав у готелі біля базару (одноповерхова непоказна споруда згодом називалася «Будинком колгоспника», в незалежній Україні на всяк випадок і вона була приречена на знищення: а раптом комусь заманеться відкрити в ній музей визвольних змагань...)*».

Учитель історії продовжує. У травні 1920 р. один із місцевих отаманів Григорій Гниненко разом із Костем Блакитним очолили у Кривому Розі справжній бунт проти більшовицької влади. А мешканець Веселих Тернів з характеристичним прізвиськом Гнибіда (Андрій Чорновус), який командував другим кінним полком у Степовій дивізії, очолив повстання у Кривому Розі, котре відбулося проти більшовиків 12 травня 1921 року.

Учитель української літератури (до учнів): пригадайте де і коли згадує про нього Г. Гусейнов ?

Учень 3. Зачитує: *«Про нього згадували як про людину видатної статури з чорними, ніби терен, очима. Носив темно-синій військовий стрій, з правого боку – маузер, на грудях – бінокль, а з обличчя не сходила приязна усмішка».*

Учитель історії продовжує. На вулиці Глинки 33 під час повстання проти більшовиків Кость Пестушко убив радянського воєнкома. А потім повстанці захопили контору ЧК. Центром повстання став міський базар.

Значну кількість серед повстанців становили залізничники із Довгинцевської та Рокуватої станцій.

Учитель української літератури. Давайте згадаємо, як описує Г. Гусенов ці події у діалогії ?

Учень 4. *«Надвечір добралися Гейківки. Переночували, вирушили далі. Потім була Варварівка. Жителі містечка висипали назустріч визволителям. До загону, почувши новину, стікалися селяни з багатьох сіл і хуторів»*

Учитель української літератури. Яку назву має друга повість діалогії ? Про яку відому й легендарну жінку розповідає друга повість ? І чи була ця жінка на Криворіжжі у буремні революційні роки ? Назвіть ті місця, де саме побувала Маруся Никифорова ?

V. Підсумки уроку.

Учням пропонують такі питання:

1. Настільки письменник масштабно презентував події 1917-1920 років на Криворіжжі ?
2. Яку роль виконувало наше місто у буремні революційні роки на початку ХХ ст.
3. Чому мешканці Веселих Тернів так категорично виступали проти більшовизму ?
4. Які історичні постаті побували у період революції у нашому місті ?
5. Як революція вплинула на долю міста Кривий Ріг ?
6. Чому вчить вас ця діалогія ?

VI. Домашнє завдання. Написати есе за діалогією Г. Гусенова «Принцеси революції».

ТЕМА. Особливості жіночих образів у діалогії Г. Гусейнова «Принцеси революції».

Мета уроку: з'ясувати особливості жіночих образів у повістях письменника, розвинути навички характеристики персонажів;

формувати національну свідомість учнів; розвинути почуття відповідальності перед своїм народом, патріотичні почуття.

Тип уроку: урок психологічне дослідження

Обладнання уроку: текст діалогії Г. Гусейнова «Принцеси революції», світлина із зображенням легендарних жінок періоду 1917-1920-х років.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

Налаштування учнів на роботу в класі.

II. Оголошення теми, мети, завдання уроку.

Учитель пропонує пригадати, що саме вивчає психологія, формулює мету уроку.

III. Сприйняття та засвоєння нового матеріалу.

Вступне слово вчителя. Учитель розповідає про роль жінки в буремних подіях революції. Знайомить учнів з поняттям «новий тип жінки».

Повідомлення учнів (*домашнє завдання*).

Жіночі історичні постаті у діалогії.

IV. Узагальнення вивченого матеріалу на уроці.

Учень 1. Розповідає про історичну постать Галини Кузьменко, дружини Нестора Махна.

Учень 2. З допомогою цитат з повісті Г. Гусейнова створює образ Галини Кузьменко

Учитель

1. Як на Вашу думку ставиться сам автор до своєї героїні ?

2. Настільки і чим вразила письменника ця історична постать ?

3. З допомогою яких прийомів творення художніх образів, Г.Гусейнов створив образ Галини Кузьменко?

Учень 3. Розповідає про історичну постать Марусі Никифорової. Звертає увагу на її характеристики. Акцентує увагу на рисах характеру.

Учень 4. З допомогою цитат із повісті Г. Гусейнова «Вільна птаха степів» розкриває художній образ Марусі Никифорової.

Учитель.

1. Як назва корелює з долею Марусі Никифорової ?
2. Симпатії чи антипатії автора переважають у моделюванні цього жіночого образу ?
3. Чому доля цієї жінки виявилася такою трагічною ?
4. Назвіть риси «нової жінки» у Марусі Никифорової.

V. Підсумки уроку.

Учням пропонують такі питання:

- Яка існує суттєва особливість в інтерпретації жіночих образів історичних постатей у діалогії Г. Гусейнова ?
- Чи мають спільні риси характеру Галина Кузьменко і Маруся Никифорова ?
- Як Ви оцінюєте роль жінки в революції ?
- Настільки автору вдалося правдиво презентувати образи жінок ?
- Чи є у діалогії авторське співчуття своїм героїням ?

VI. Домашнє завдання. Написати твір за діалогією Г. Гусейнова «Непоборність жіночого духу».

Висновки до третього розділу

Отже, уроки літератури рідного краю – це ті уроки у системі вивчення уроків української літератури, котрі сприяють формуванню в учнів патріотизму, любові до свого краю, гордості за своїх земляків, розвивають обізнаність учнів у сфері історії, географії.

З особливим інтересом учні сприймають ті твори літератури, де письменники-земляки художньо інтерпретували історію рідного краю, або ж розповіли про історичних постатей, які діяли на рідній землі. Система уроків літератури рідного краю дещо відрізняється від традиційної системи уроків літератури. А технологія їх проведення сьогодні зорієнтована на те, щоб задіяти батьків та родичів до виконання домашніх завдань, адже у такий спосіб відбувається популяризація творів письменників рідного краю.

Перевагою уроків літератури рідного краю є те, що вони спрямованні на активізацію учнів до самостійної пошукової роботи, під час якої вони розвивають навички роботи з архівними, музейними матеріалами.

Огляд сучасних розробок конспектів уроків літератури Криворіжжя та методичних рекомендацій щодо їх проведення показав, що автори указаних праць орієнтуються на рівень гедоністичної цінності твору літератури, тобто враховують те, чи принесе процес прочитання тексту твору учням насолоду; віддають перевагу суспільно значущим творам.

Творчість письменника Криворіжжя Г. Гусейнова є постійним об'єктом вивчення у школах м. Кривий Ріг учнями старших класів. Так, учні познайомилися з його романом «Повернення в Портланд», повістю «Одіссея Шкіпера та Чугайстра». Тож, на нашу думку, нова діалогія «Принцеси революції» Г. Гусейнова може стати цікавим об'єктом вивчення з різних позицій і точок зору учнями-старшокласниками. Так, указану діалогію можна проаналізувати з точки зору історіографії, а також із суспільно-соціальних позицій. Не менш цікавим для учнів старших класів буде процес вивчення особливостей характеротворення жіночих образів.

ВИСНОВКИ

Отже, аналітичний огляд статей, монографій історіографічного та літературознавчого характеру дав можливість сформулювати основні характеристичні особливості жінки 20-х років ХХ століття у тогочасному радянському суспільстві. Саме у 20-ті рр. ХХ століття в радянській Україні сформувався психотип «нової жінки». Українські письменники на початку ХХ ст. суттєво відійшли від традиціоналістичного образу української жінки. У зображенні жінки революції домінували такі типи: жінка-товаришка, жінка-комісарша, жінка-отаманша тощо. Образ «нової жінки» став у той час еталоном жіночності. Тодішні революціонерки вважали, що жінка повинна брати активну участь у всіх суспільно-політичних подіях української нації, бути обізнаною з усіма новітніми політичними ідеологіями, демонструвати відверту свою політичну позицію, йти на ризики в ім'я побудови нового суспільства, не бути обабіч важливих подій революції.

З'ясовано, що радянська влада з допомогою агітації та пропаганди сформувала новий стиль поведінки жінки, визначила пріоритети радянської жінки, яка почала займати помітне місце і відігравати важливу роль у тогочасному суспільстві. Радянські ідеологи створили образ нової жінки, яка сильна, впевнена, наполеглива, рішуча, діяльна, але позбавлена будь-яких ознак жіночності та сексуальності.

Помічено, що у 20-ті рр. ХХ ст. з'явився новий образ жінки став носієм певних ідеологічних програм (самоосвіти, допомоги народу), котрі вона самостійно вибирає, часом долаючи опір традиційного за своїми поглядами оточення.

Таким чином, аспектний аналіз діалогії Григорія Гусейнова «Принцеси революції» з точки зору моделювання жіночих образів дав можливість з'ясувати специфіку авторського наративу та стратегію авторської інтерпретації психотипу «нової жінки».

Відзначимо, що письменник демонструє відверту симпатію до всіх жіночих образів діалогії, котра виявляється у презентації портретних характеристик жінок, у авторських відступах, які сконструйовані у формі роздумів, а також у вигляді авторських передбачень щодо можливих варіантів долі його героїнь.

Письменник із захопленням представляє портретні характеристики жінок, він подає авторські оцінки їхньої зовнішності («була особливо красивою», «своєрідна зовнішність»). Чимало таких оцінок знаходимо в інтерпретації образу дружини Нестора Махна Галини Кузьменко («скромна вчителька», «невибаглива до побуту», «рішуча Махниха», «симпатична вчителька», «королева Махновії» та ін.). У формах співчуття, наприклад, до долі Галини Кузьменко автор реалізує їх у такий спосіб: «можна уявити...», «як їй було...» тощо.

Не менші симпатії письменник демонструє під час презентації образу доньки Нестора Махна – Олени Міхненко. І хоча розповідь про неї займає не так багато місця у повісті «Скрипаля чути віддаля», проте трагізм долі цієї жінки заслуговує не тільки художнього осмислення, а й аналітичного вивчення. Із сумом автор визнає, що жорстка політична система розтоптала її мрійливу й творчу натуру. Зі співчуттям і розпачем автор розповідає про долю Олени Махно, визнаючи, що та сама доля була до нею «насмішкуватою». Особливу увагу письменник акцентує увагу на силі духу Олени Махно. Ця жінка, незважаючи на всі страшні перепиті її «насмішкуватої долі», була життєлюбною й щирою.

Таким чином, презентуючи образ Олени Несторівни Махно, автор намагався привернути увагу читача до сутності трагедії доньки відомого політичного діяча 20-х ХХ століття, яка мужньо й благородно пронесла хрест свого батька через усе своє життя.

Не приховує письменник своїх симпатій й тоді, коли веде мову про легендарну Марусю Никифорову у другій повісті діалогії «Вільна птаха степів». Г. Гусейнов представляє її напівміфічну особистість.

Напівміфічність ґрунтувалася на великій кількості різноманітних легенд, розповідей та навіть достовірних фактів про цю жінку. У характеристиці цієї жінки є такі авторські оцінки: «...молода симпатична жінка», «...неабияка персона», «нешадна до ворогів», «Жанна д'Арк нового часу» тощо. Розмірковуючи про причини того, чому Маруся вдалася до терористичної діяльності, автор виокремлює такі чинники: нещасливе кохання і зрада коханого («заїжджий пройдисвіт»); втеча від батьків та образа на весь світ. А ще автор прихильно поставився до обраної Марусею життєвої позиції – знищувати власників-глитаїв, котрі є найбільшим злом. Адже цей спосіб життя був набагато шляхетніший порівняно з такими поширеними як: отруєння або ж спокутування у монастирі. Коло різнобічних намірів анархістки Никифорової у 1919 р. просто вражає: знищити штаб більшовиків у Харкові; підірвати Кремль у Москві; покінчити з Колчаком.

Отже, особливості авторської інтерпретації художнього образу Марусі Никифорової у повісті «Вільна птаха степів» полягають у тому, що письменник виявляє відверті симпатії своїй героїні, він демонструє захоплення діями та вчинками головного персонажа.

Окрім легендарної Марусі Никифорової Г. Гусейнов розповів про долі ще декількох жінок, котрі відзначилися у 20-тих роках ХХ століття, беручи особливо активну участь у революційних подіях в Україні. Решта жіночих образів такі ж міфологізовані і незвичні, як і образ Марусі Никифорової. Письменник розповідає про долю нового типу жінок революції із сумом, демонструючи своє бажання зрозуміти мотиви, причини їхнього захоплення революцією. Такі жінки, на його думку, були неординарними, бо не вписувалася у традиційні уявлення про жінку. Вони були авантюристки, винахідливі, обожнювали терор, керувалися розумом, а не почуттями, були дещо зухвалі й самовпевнені.

Таким чином, галерея жіночих образів, котрі презентував Григорій Гусейнов у повісті «Вільна птаха степів» ще раз підтверджують те, що тип

нової жінки був наділений такими рисами: мужність, сила волі, відповідальність, ініціативність, азартність.

Більшість жінок цього типу були позбавлені сентиментальності, ніколи не шукали співчуття, служили ідеям революції, зазвичай відмовлялися свідомо від щастя материнства.

Дилогія Г. Гусейнова «Принцеси революції» складає виховну, пізнавальну, історичну, суспільну цінність, а тому повинна активно вивчатися у курсі української літератури на уроках літератури Криворіжжя. Указана дилогія сприятиме вихованню в учнів інтересу до історії Криворіжжя, розвитку патріотичних почуттів. Особливо, на нашу думку, цікавими будуть ті уроки, на яких учитель разом з учнями порине в історію визначних подій, котрі не оминули Кривий Ріг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агеєва В. Жіночий простір / В. Агеєва // Магістеріум : літературознавчі студії. – Вип. 8. – К., 2002. – С.3–9.
2. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія / В. Агеєва. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
3. Білоус Н. Жіночі характери в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття / Н. Білоус // Сучасний погляд на літературу : зб. наук. пр. – Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2001. – Вип. 6. – С.100–110.
4. Білоус Н. Українська література другої половини ХІХ ст. про шляхи емансипації жінки (історичний аспект) / Н. Білоус // Дискурс сучасної історичної романістики: поетика жанру. Наукові студії. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2000. – С.44–50.
5. Буряк Л. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї образи (друга половина ХІХ століття – перша третина ХХ століття): монографія / Л. Буряк. – Київ: Національна академія управління, 2010. – 368 с.
6. Буряк Л. Образ жінки в українській гуманітаристиці / Л. Буряк. – Режим доступу:[https://www. enpuir.npu.edu.ua/bitstream](https://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream)
7. Використання матеріалів літературного краєзнавства на уроках української літератури в середній школі : методичні рекомендації ; уклад. Л. Старовойт, П. Водяна, І. Береза, Н. Огренич. – Миколаїв : МДПШ, 1991. – 56 с.
8. Вороніна М. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20–30-ті рр. ХХ ст.). / М. Вороніна // Збірник наукових праць. – Серія : «Історія та географія» / Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. Вип. 33. – Харків, 2008. – С. 147– 153
9. Галич А. Поліфонічність портрета Марусі в однойменному романі В. Шкляра / А. Галич // Літературний процес: методологія, імена, тенденції : збірник наукових праць (філологічні науки). – № 6. – 2015. – С. 102–105.

10. Гентош Л., Кісь О. Гендерний підхід : історія, культура і суспільство / Л. Гентош, О. Кісь. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2003. – 250 с.
11. Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації / Н. Гогохія // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – 2004. – N 5. – С. 378–379.
12. Гончар О. Постать Нестора Івановича Махна в історіографії / О. Гончар // V Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених. – Маріуполь, 2003. – 32 с.
13. Горак Р. Маруся Непримиренна / Р. Гормак. – Режим доступу: [http:// day.kiev.ua](http://day.kiev.ua)
14. Грушева Т., Рябчевська А., Седенкова А. Соціальний статус жінки в радянській Україні у 20–30-ті рр. ХХ ст. / Т. Грушева, А. Рябчевська, А.Седенкова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2017. – Вип.47. – С. 119–123.
15. Гусейнов Г. Принцеси революції: повісті / Г. Гусейнов. – Київ: Ярославів Вал, 2017. – 392 с.
16. Гусейнов Г. Піщаний Брід і його околиці: Григир Тютюнник. Нестор Махно і Галина Кузьменко. Микола Григор'єв: [документальні повісті] / Г. Гусейнов. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2007. – 492 с.
17. Демська-Будзуляк Л. Гендерна інтерпретація жіночих та чоловічих образів в українській літературі кінця ХІХ століття – початку ХХ (новелістика, драматургія) / Л. Демська-Будзуляк. – Режим доступу: <http://www.academia.edu>
18. Должанська Ю. Жінка революції в новелах М. Хвильового «Кіт у чоботях» та «Синій листопад» / Ю. Должанська. - Режим доступу: <http://www>.
19. Жигун С. Відтворення жіночого досвіду у літературі 1920-х років(на матеріалі лірики Н. Забіли)/ С. Жигун // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2018. – №1 (21). – С. 40–46.
20. Земзюліна Н. Шляхи соціалізації в радянській Україні 20-х – 30-х ХХ ст. / Н. Земзюліна // Актуальні проблеми історії України, Росії та Європи

(1917 – початку ХХ ст.). – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/.../64-Zemzyulina.pdf?>

21. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 688 с.

22. Кісь О. Жіноча історія як напрямок досліджень: становлення феміністської методології / О. Кісь. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2012/2/11.pdf>.

23. Кирилюк Ф. Філософія політичної ідеології : навчальний посібник / Ф. Кирилюк. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.

24. Ковальчук Н. Жіночий “варіант” інтимного діалогу в художній інтерпретації В. Чередниченко / Н. Ковальчук. – Режим доступу: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads>

25. Котляр Ю. Дружини Нестора Махна / Ю. Котляр // Наукові праці. – Т.48. – Випуск: історичні науки. – 2005. – С. 26–30.

26. Кушніренко І.К., Жилінський В.І. Нестор Махно і повстанці: монографія / І. Кушніренко, В. Жилінський. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2009. – 356 с.

27. Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років / О. Лабур // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 205–213.

28. Лабур О. *Femina sovetica in publico*: три документа про конфліктні практикисуспільної активності жінок в Україні 1920–1930 рр. / О. Лабур // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Українознавчий альманах. – Випуск 6. – С. 114-118.

29. Лісова М. Мета уроків літератури рідного краю – поєднати образне мислення з логічним / М. Лісова // Сільська школа. – № 20-21. – 2001. – С.3.

30. Література рідного краю : навчально-методичний посібник; уклад. Н. Марченко, П. Розвоєчикта ін. – Біла Церква, 1997. – 44с.

31. Література рідного краю: посібник-хрестоматія ; за ред. О. Кухар-Онишка, Л.Старовойт, А.Ситченка. – Миколаїв : МДПУ, 1993. – 183 с.
32. Лисенко А. Методика використання літературного краєзнавства в системі підвищення кваліфікації вчителів-словесників : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська література) / А. Лисенко. – Київ, 2002. – 22 с.
33. Любарський Р. Нові герої Григорія Гусейнова. – Режим доступу: <http://n-slovo.com.ua/2017/06/22/>
34. Маркова С. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20–30-ті роки ХХ ст.) / С. Маркова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXVII. – 2009. – С. 192–193.
35. Маслова Ю. Моделі гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні (на матеріалах друкованих ЗМІ) / Ю. Маслова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – Вип. 20. – Кам'янець-Подільський : Аксіома. – С. 425–436.
36. Откович К. Ілюзія свободи: образ жінки від традиціоналізму до модернізму : монографія / К. Откович. – Київ : КАРБОН, 2010. – 210 с.
37. Пономаренко В. Особливості творення образу героїні народної антибільшовицької боротьби у романі «Маруся» Василя Шкляра / В. Пономаренко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія: Філологія. – №21. – том 1. – С. 57-60.
38. Ромас Л. Специфіка викладання літератури рідного краю в школі: навчальна програма / Л. Ромас. – Дніпро, 2017. – 7 с.
39. Савченко В. Нестор Махно / В. Савченко. – Харків : Фоліо, 2009. – 123 с.
40. Самбук Р. Махно: [роман] / Р. Самбук. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 412 с.

41. Савельєв В. Анархист (Батько Махно): [киноповідь] / В. Савельєв. – К. : ТПО «Фест-Земля», 1998. – 228 с.
42. Серьогін С. Третій шлях: Історико-документальне видання, присвячене 110-й річниці з дня народження Нестора Махна / С.Серьогін. – Гуляйполе : Гуляйпільська друкарня, 1998. – 215 с.
43. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика / М. Смольницька. – Режим доступу: http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2011_16/12.pd
44. Собецька Н. Сексуальність пригнічена соціальністю. Жіночий персонаж А. Любченка / Н. Собецька // Наукові записки. – Серія: «Філологічні». – Вип.30. – С. 162-164.
45. Стукаленко Н. Уроки літератури рідного краю: навчальний посібник / Н. Стукаленко. – Кривий Ріг, 2015. – 35 с.
46. Стяжкіна О. «Радянська жінка» і «лірична героїня» : створення стереотипів в українській літературі 50–90-х років / О. Стяжкіна // Наукові праці : збірник. Т.10 : Історичні науки. – Миколаїв, 2001. – С. 146–150.
47. Тимчук Л. Феномен жіночого письменства в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століть : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктор філологічних наук: 10.01.06 – теорія літератури, 10.01.01 – українська література / Л. Тимчук. – Київ, 2011. – 36 с.
48. Трофименко Т. Сім типів жіночих образів сучасної української літератури: у чому сила, сестро ? / Т. Трофименко. – Режим доступу: [http^rovaha.org.ua](http://rovaha.org.ua)
49. Хом'як Т. «Будемо держати Україну» (образ отамана Марусі в однойменному романі В. Шкляра) / Т. Хом'як // Вісник Запорізького національного університету. – Серія: Філологічні науки. – №2. – 2016. – С. 236–244.
50. Українські жінки в горнилі модернізації ; за загальною редакцією О. Кісь. – Харків : КСД, 2017. – 304 с.

51. Шукай О. Інтерпретаційна модель подій національної історії (на прикладі Марії Матіос «Солодка Даруся») / О.Шукай // Науковий вісник МНУ імені В. Сухомлинського. – Філологічні науки (літературознавство). – 2016. – № 2. – С. 299–304.

52. Щербатюк В. Повстанський рух під проводом Нестора Махна в сучасній вітчизняній історіографії / В. Щербатюк // Наука. Релігія. Суспільство. – №2. – 2010. – С.49–65.

53. Юрескул І. Типологія жіночих образів в українській жіночій прозі кінця ХХ століття / І. Юрескул // Наука. Освіта. Молодь. – 2016. – С. 250-251.

54. Яланський В. Нестор і Галина: розповідають фотокартки / В. Яланський. – Київ : Гуляйполе, 1999. – 544 с.